

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos reforma Lietuvoje

Justas Namavičius

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedros asistentas
socialinių mokslų daktaras
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel.: (+370 5) 236 6167
El. paštas: justas.namavicius@tf.vu.lt

Šiame straipsnyje aptariama 2019 m. baudžiamųjų įstatymų reforma, numatanti galimybę paleisti į laisvę asmenis, nuteistus laisvės atėmimu iki gyvos galvos. Įstatymų leidėjas, vietoje lygtinio paleidimo įtvirtindamas bausmės pakeitimo modelį, pasirinko pakankamai griežtą reguliavimą, ir, nors deklaruodamas kitaip, nelabai ryžosi išeiti už nubaudo kaip atpildo už itin sunkius nusikaltimus ribų. Greta laisvės atėmimo iki gyvos galvos istorinės raidos ir bausmės teorijos aspektų darbe taip pat skiriama dėmesio atskiriems paleidimo kriterijams; pabaigoje trumpai apibrėžiamos galimos reformos kryptys.

Pagrindiniai žodžiai: laisvės atėmimas iki gyvos galvos, bausmės teorijos, bausmės pakeitimas, lygtinis paleidimas.

Reform of Life Imprisonment in Lithuania

This article discusses the 2019 reform of criminal laws, providing for the possibility of releasing persons sentenced to life imprisonment. The legislator, establishing the model of punishment substitution instead of parole, chose a sufficiently strict regulation, and although he declared otherwise, he did not really dare to go beyond punishment as a retribution for extremely serious crimes. In addition to the historical development of life imprisonment and aspects of the theory of punishment, the work also focuses on individual release criteria; at the end, possible directions of reform are briefly defined.

Keywords: Life Imprisonment, Theory of Punishment, Reduction of Sentence, Parole Decision.

Įvadas

Kalbant apie laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, galima kelti įvairius klausimus. Pirma, ar tokia bausmė apskritai taikytina: neigiamas atsakymas gali būti tiek griežtesnis, labai sunkių nusikaltimų atžvilgiu pasiliekant prie mirties bausmės, tiek švelnesnis, šios bausmės atsisakyti terminuotos laisvės atėmimo bausmės naudai. Antra, jeigu ši bausmė taikytina, ar tai reiškia, kad asmuo įkalinimo įstaigoje lieka tol, kol jį ištiks fizinė mirtis, ar jam sudarytina vienokia ar kitokia galimybė išeiti, ir kokiais kriterijais tada vadovautis.

Istoriniu požiūriu laisvės atėmimas iki gyvos galvos yra palyginti jauna bausmės rūšis, kaip ir laisvės atėmimas apskritai. Nors tam tikrais atvejais ši bausmė jau buvo aprašyta romėnų teisininkų (Mommsen, 1899, p. 961), tačiau iki naujausių laikų ji geriausiu atveju buvo mirties bausmės, jeigu

Received: 31/08/2022. Accepted: 27/04/2023

Copyright © 2023 Justas Namavičius. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ši dėl labiau išimtinių priežasčių nebuvo vykdoma, pakaitalas, pvz., karaliui ar kunigaikščiui suteikus malonę, kaip bausmė prasikaltusiems vienuoliams ar klierikams pagal bažnytinę teisę, kartais už tam tikras veikas dorovei, kaip svetimavimą. Kita vertus, savo vykdymo tikrove, pvz., asmenį surakinant požemyje ar užmūrijant, tokia bausmė greičiau buvo tos pačios mirties ar kitokios kūno bausmės nei laisvės atėmimo ekvivalentas (apžvalga: Laubenthal, 2014, p. 725–742). Kaip atskira nubaudimo forma laisvės atėmimas iki gyvos galvos iš esmės vystėsi lygiagrečiai su laisvės atėmimo bausmės reikšmės sustiprėjimu, Švietimo epochos mąstytojams imantis diskutuoti apie bausmės tikslumą visuomenės tikslams, jos „racionalizavimą“ kaip saugos, darbo ir auklėjimo priemonę, kartu stengiantis riboti mirties bausmę; pastaruoju klausimu ypač daug atgarsio sulaukė C. Beccaria knyga „Apie nusikaltimus ir bausmes“, kurioje jis mirties bausmę, be kitų argumentų, atmetė kaip neleistina žiauria, tačiau, kita vertus, pasisakė už katogą iki gyvos galvos, nes asmens pavertimas „naudingu gyvuliu“ atgrasymo požiūriu esą yra veiksmingesnis negu mirties perspektyva (1766, vert. 1998, p. 125–129). Vėliausiai nuo XVIII a. ši bausmės rūšis ėmė plisti Europos valstybių teisynuose, nors mirties bausmės ir nepakeitė. Reikia pažymėti, kad ir traukiantis mirties bausmei, laisvės atėmimas iki gyvos galvos teoriškai toliau išliko prieinamas ir bausmės kaip atpildo teorijos šalininkams: jei mirties bausmės dėl vieno ar kitų priežasčių atsisakoma, laisvės atėmimas iki gyvos galvos kaip absoliutus asmens judėjimo ir privatumo apribojimas lieka adekvatus atsakas tokiam „absoliučiam“ nusikaltimui kaip kito asmens nužudymas (Abegg, 1838, p. 62–83; Köstlin, 1855, p. 426; iš naujesnės literatūros: Di Fabio, in: Maunz/Dürig, 2020, Art. 2 Abs. 2 Nr. 2, Rn. 63–68; Kett-Straub, 2011, p. 38–44). Manytina, kad atpildo momentas šiuo požiūriu iki šiol išlieka stiprus, ir, žvelgiant tik per šio bausmės tikslo prizmę, vienokiam ar kitokiam išankstiniam asmens paleidimui iš pirmo žvilgsnio jokių argumentų nepalieka. Tiesa, atsisakius tiesioginio Taliono principo „akis už akį“, absoliuti bausmės teorija įgyja bendrą problemą, kad, atsisakydama bet kokio tikslingumo, vargiai gali atsakyti į klausimą, koks bausmės „matmuo“ yra teisingas, ir ar mes apskritai tokį matmenį galime rasti (Jakobs, 2004, p. 16–17; šiame kontekste Morgenstern, 2020, p. 156–169)¹. Kitaip į įkalinimą iki gyvos galvos galima žiūrėti tik per individualiosios prevencijos prizmę: ši bausmė skiriama ne tiek kaip atsakomybės už išskirtinai sunkaus nusikaltimo padarymą išraiška, kiek dėl veiką padariusio asmens pavojingumo. Taigi asmuo laikomas įkalintas tol, kol išlieka priežasčių baimintis dėl jo elgesio ateityje. Mintis nėra nauja, ir taikliausiai nusakyta F. v. Liszto, formuluojant garsiąją „Marburgo programą“: „Nuo nepataisomų visuomenė privalo apsiginti; kadangi nukirsti galvą ir karti mes nenorime, o deportuoti negalime, belieka jį uždaryti iki gyvenimo pabaigos (arba neapibrėžtam laikotarpiui)“ (1905, Nachdruck 1970, p. 169)². Radikaliausias šios minties įgyvendinimas vedė link Lietuvoje iki šiol nežinomos poveikio priemonės – saugos įkalinimo, kuriame asmuo atlieka ne bausmę už padarytą veiką, tačiau neapibrėžtam laikui yra tiesiog izoliuojamas kaip itin pavojingas asmuo, ir jo galimybė išeiti laisvėn matuojama išimtinai pavojingumo perspektyva. Taigi nors laisvės atėmimas iki gyvos galvos ir saugos įkalinimas individualiosios prevencijos požiūriu dubliuojasi, tačiau pastarajam kiti bausmės tikslai nėra aktualūs. Bent jau valstybėse, kurios žino šią poveikio priemonę, tai gali skatinti tendenciją, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos reikšmė mažės dėl plačiai taikomos galimybės būti lygtinai paleistam, *de facto* galimai įsivyras dvi sankcijos: terminuotas laisvės atėmimas ir saugos įkalinimas.

¹ Ko gero, tada teisingos bausmės paieškose tenka operuoti ne absoliučiais dydžiais, bet palyginimais pagal veikų sunkumą, taigi nelieka ir absoliučiai, kategoriškai apibrėžto minimumo ar maksimumo – priklausomai nuo kultūrinio visuomenės konteksto, pvz., 20 m. ar 15 m. bausmės trukmė jau gali pasirodyti labai griežta. Kita, labiau praktinė, išeitis yra bausmės skyrimui vis dėlto įvesti papildomus bausmės tikslus, pvz., individualioji prevencija.

² v. Lisztas jau siūlė skirti neterminuotas laisvės atėmimo bausmes, nusikaltusį asmenį įkalintą laikant tiek, kiek tai esą reikalinga.

Šiame straipsnyje³ bus nagrinėjami klausimai, ar ir dėl kokių priežasčių nuteisti iki gyvos galvos asmenys turėtų galimybę išvysti laisvę, kokie yra galimi atitinkamo normavimo modeliai, kokie yra paleidimo kriterijai ir kas iš to išeina vertinant Lietuvoje pasirinktą bausmės pakeitimo mechanizmą. Tada aptariama, kaip turėtų būti aiškinamas galiojantis įstatymas ir kokios reformos svarstytinės ateityje. Lietuvos mokslinėje literatūroje išankstinio paleidimo galimybės buvo analizuojamos R. Drakšo (2003), G. Švedo (2006, p. 184–185), S. Bikelio ir G. Sakalausko (2008, p. 23–66), S. Nikarto ir A. Čepo (2014, p. 5–25). Konkreti įstatymo reforma kol kas aptarta menkai; čia galima paminėti G. Sakalausko ir kitų autorių monografiją (2019). Straipsnio struktūra yra ši: pirmoje dalyje nušviečiama Lietuvos teisėkūros raida (1.), vėliau aptariama, ar esama teisinių priežasčių, kodėl nuteistas iki gyvos galvos asmuo apskritai turėtų išvysti laisvę (2.). Tolesniame skyriuje apžvelgiami galimi išankstinio paleidimo modeliai su ekskursija į Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutą (3.). Pagrindinėje straipsnio dalyje analizuojamas Lietuvoje pasirinktas normavimas, aptariant atskirus bausmės pakeitimo ir elgesio prognozės vertinimo kriterijus (4.–5.). Pabaigoje – galimos reformos kryptys (6.).

1. Lietuvos teisės raida

Lietuvoje galioję 1845 m. Rusijos baudžiamieji nuostatai (Ulozhenie o nakazaniyah ugolovnyh..., 1845, 21 str.) numatė (neterminuotą) katorgos bausmę ir tremtį iki gyvos galvos tolimuose Sibiro rajonuose, atlikus 20 m. katorgos darbų (Ustav o ssyl'nyh 1882 g. ..., 123 str.)⁴. Tarpukario Lietuvos adaptuotame Rusijos baudžiamajame statute (1903 m. Rusijos baudžiamasis statutas, ...), kaip ir atskiruose jo pakeitimuose, bausmė iki gyvos galvos jau aiškiai įvardijama, ir galima skirti už gana įvairias veikas, pvz., valstybinius nusikaltimus (108–110 str.), sunkias pasekmes sukėlusį geležinkelio ar laivybos darbo sutrikdymą (148 str. 3 d., 558 str. 4 d.), kvalifikuotą nužudymą (454–456 str.), statinių naikinimą (563 str. 2 d.), vėlesniais pakeitimais taip pat ir už plėšimą ar grobimą (Baudžiamojo statuto pakeitimas ir papildymas..., 1920, §§ 10–11) ar už didelio masto valstybės tarnautojui patikėto turto iššvaistymą (Baudžiamojo statuto pakeitimas..., 1935, 578 str. 2 d.). Pasak M. Römerio, laisvės atėmimo bausmė iki gyvos galvos nebuvo tinkamai pasirinktas įstatymo terminas, nes, adaptuojant 1903 m. Rusijos baudžiamąjį statutą, ten numatytas neterminuotos laisvės atėmimo bausmės terminas buvo neteisingai išverstas „bausmė iki gyvos galvos“, o neterminuota bausmė reiškė, kad, atsižvelgiant į jo elgesį, nuteistasis gali būti išleistas į laisvę (Römeris, 1922, p. 33–37). Kad ir kaip būtų, Statuto 23 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad nuteistieji iki gyvos galvos, iškalėję 15 m., „jei buvo gero elgesio, gali būti perkelti į paskirtas jiems gyventi vietas“. Palyginti ir su dabartiniu reglamentavimu, tai pakankamai moderni nuostata; tiesa, recidyvo atvejais kalėjimo terminas galėjo būti pailgintas, maksimaliai iki 20–30 m. (64 str. 2 d. 1 p., 66 str. 1 d. 1–4 p.).

1940–1941 m., 1944 m. prasidėjusiu RTFSR okupacijos periodu, kai Lietuvos teritorijoje buvo įvestas 1926 m. RTFSR baudžiamasis kodeksas, iki 1990 m. reformos (Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimo ir papildymo“..., 1990, 24 str. 3 d., 25 str. 1 d.), 1961 m. baudžiamajame kodekse (Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo“..., 1961) numatant galimybę pakeisti mirties bausmę laisvės atėmimu iki gyvos galvos, ši bausmės rūšis Lietuvoje neegzistavo; tarybiniai kodeksai jos nežinojo.

³ Už pagalbą rengiant šį straipsnį noriu padėkoti dr. Gintarei Surblytei-Namavičienei, LL.M. (Munich), doc. dr. Gintautui Sakalauskui ir prof. dr. Christine Morgenstern.

⁴ Plačiau apie sistemą: Römeris, 1922, p. 35–36. M. Römeris nurodo, kad „iki gyvos galvos“ paprastai reiškė tik po katorgos darbų sekančią tremtį.

Kiek to priežastys tuometinėje literatūroje apskritai buvo įvardijamos, jos rėmėsi pozityviosios individualiosios prevencijos sumetimais, kuri bent jau oficialiai buvo įvardijama kaip pagrindinė, o tarybinės baudžiamosios teisėkūros pradžioje – kaip vienintelė kryptis, kartu atsisakant bausmės kaip atpildo koncepcijos. Literatūroje, be ideologinio postulato, kad „nepataisomų būti negali“ (Shargorodskij, in: Beljaev, Shargorodskij, 1970, p. 271), pabrėžiama ilgalaikio laisvės atėmimo žala; taip pat galima rasti ir ganėtinai pragmatinį argumentą, kad jeigu jau ilgalaikis (10–15 m.) laisvės atėmimas nuteistajam nieko neduoda, tada ir dar ilgesnė bausmė nebus tikslinga (Struchkov, in: Piontovskij, 1970, p. 79–80). Reikia pažymėti, kad bent jau pagal pradinį įsivaizdavimą tarybinė baudžiamoji teisė apskritai buvo suprantama kaip laikina, į palyginti greitas ir finalines permainas – visiškai naujos visuomenės sukūrimą – orientuota priemonė. Tad nors sankcijų spektras galėjo būti itin platus – nuo asmens „įtikinėjimo“ ar viešo pasmerkimo iki sušaudymo, tačiau bendras į radikalią transformaciją orientuotas valstybės matymas galbūt nelabai derėjo su ilgalaikiu, tam tikra prasme „pabaigos neturinčiu“ įkalinimu. Kita vertus, nuo 1917 m. spalio perversmo iki pirmojo 1922 m. RTFSR baudžiamojo kodekso priėmimo atskirais vyriausybės dekretais teismams buvo suteikta itin plati diskrecija taikyti bausmes, kartais apskritai nenumatant jokios viršutinės laisvės atėmimo bausmės ribos (su pavyzdžiais: Gringauz, in: Gercenzon, 1948, p. 118–124). Tam tikrais atvejais teismai skirdavo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę (Jakubson, 1922, p. 3). Pirmas sistemiškesnis teisės aktas buvo 1919 m. Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos baudžiamosios teisės pagrindai (Narodnyj komissariat justicii RSFSR. Postanovlenie ot 12 dekabreja 1919...). Pagrindų 25 straipsnio lit. n buvo numatyta gana neaiški nuostata, kad laisvės atėmimas gali būti skiriamas ir „nepapriežtam laikotarpiui iki tam tikro įvykio“. Ko gero, tai nebuvo „grynas“ laisvės atėmimas iki gyvos galvos, tačiau saugos įkalinimui artima taisyklė, kad asmuo įkalintas laikomas tol, kol jis pats ar – pasikeitus visuomenės sanklodai – jo veika taps nepavojingi. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė kaip išskirtinė priemonė „nepataisomiems“ asmenims dar buvo svarstoma 1920 m. BK RTFSR bendrosios dalies projekte (Materialy Narodnogo komissariata justicii..., 1920, p. 78), tačiau nei 1922 m. priimtas galutinis BK variantas, nei vėlesni teisiniai, tarp jų ir okupuotai Lietuvai „padovanotas“ 1926 m. BK RTFSR, laisvės atėmimo iki gyvos galvos nenumatė. Pažymėtina, kad dogmatikai liko gana sunku atsakyti į klausimą, kokią sisteminę vietą tarp kitų bausmių, kurios bent jau teoriškai visų pirma buvo suvokiamos kaip pozityvaus poveikio (resocializacijos) priemonės, čia užėmė išskirtinė ir „laikino pobūdžio“ mirties bausmė⁵.

Taigi tokią situaciją paveldėjo Lietuvos įstatymų leidėjas, 1990 m. atkūrus nepriklausomybę perėmęs 1961 m. Baudžiamąjį kodeksą, kuriame kaip maksimalios bausmės egzistavo laisvės atėmimas iki 15 metų (malonės tvarka pakeitus mirties bausmę laisvės atėmimu – iki 20 m.) (Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, įsakas..., 1986) arba mirties bausmė. Atitinkamos reformos, į Baudžiamąjį kodeksą įtraukusios laisvės atėmimą iki gyvos galvos⁶, buvo siejamos ne tiek su

⁵ Literatūroje gana daug dėmesio skiriama revoliucinio teroro „būtinybėms“ įtvirtinant jauną tarybų valdžią (pvz., Shargorodskij, 1958, p. 63–72), tačiau tai dar nepaaiškina, kodėl mirties bausmė stabilizavus valstybę ir toliau išliko už „klasikines“ nusikalstamas veikas, tokias kaip antai sunkūs smurtiniai, o tam tikrais atvejais ir ekonominiai ar pareigybiniai nusikaltimai.

⁶ 1990 m. spalio 4 d. įstatymu (Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimo ir papildymo“..., 1990) teismas, paskirdamas mirties bausmę, galėjo ją pakeisti laisvės atėmimu iki gyvos galvos (24 str. 3 d.). Pastaroji bausmė buvo skiriama ir tenkinant malonės prašymą nuteistajam iki gyvos galvos (25 str. 1 d.). 1991 m. gruodžio 3 d. įstatyme (Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, baudžiamojo proceso ir pataisos darbų kodeksų pakeitimo ir papildymo“..., 1991) aiškiai numatyta, kad lygtinis paleidimas ar bausmės keitimas tokiai bausmei netaikomas (54¹ str. 4 p.). 1998 m. balandžio 21 d. įstatymu (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso papildymo 62-1..., 1998, 71 str. 2 d.), dar prieš oficialiai panaikinant mirties bausmę, ši bausmė greta mirties bausmės numatyta už kvalifikuotą genocidą; 1998 m. birželio 9 d. įstatymu (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso papildymo aštuonioliktoju skirsniu „Karo nusikaltimai“..., 1998, 333, 334, 337 str. 2 d.) už tam tikrus karo nusikaltimus.

šios bausmės rūšies tikslingumu, kiek su mirties bausmės ribojimu ir vėlesniu panaikinimu, tad pagrindinė diskusija fokusavosi ties pastaruoju klausimu. 1996 m. liepos 25 d. dekretu Prezidentui faktiškai sustabdžius mirties bausmės vykdymą (Dekretas „Dėl Mirties bausmės...“, 1996)⁷, 1998 m., po Konstitucinio Teismo nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ Baudžiamojo kodekso pakeitimu galutinai atsisakius mirties bausmės (Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 22, 24..., 1998)⁸, kaip griežčiausia sankcija liko laisvės atėmimas iki gyvos galvos, be įteisintos galimybės išvysti laisvę (malonė dėl jos išimtinės, tam tikra prasme „už teisės“ esančios prigimties, šiame kontekste nėra įdomi⁹). Šios evoliucijos bausmių švelnėjimo link nebuvo ir iki šiol nėra itin populiaros, kas iš dalies paaiškina ir dabartinius teisės taikymo sunkumus: laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė buvo svarstoma ne tiek kaip savarankiška bausmės rūšis su savo privalumais ir trūkumais, kiek įvesta kaip (formaliai vis dar egzistavusios) mirties bausmės pakaitalas¹⁰. Atitinkamai lakoniški ir įstatymų leidėjo motyvai, kuriuose tik nurodoma, kad kodekso pakeitimus lėmė Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas dėl mirties bausmės¹¹. Pasiūlymai vienai ar kitaip švelninti šią bausmės formą¹² baudžiamojoje politikoje netapo populiarūs: tegul sunkūs nusikaltėliai apskritai džiaugiasi, kad paliekami gyvi.

Tad šiame kontekste galbūt nieko stebėtino, jog tam, kad kokia nors tolesnė reforma apskritai įvyktų, Lietuvos įstatymų leidėjui (vėl) prireikė išorinės „intervencijos“, tik šįkart iš Europos Žmogaus Teisių Teismo, ir tik tada, kai bylos adresatas tapo būtent Lietuva EŽTT 2017 m. gegužės 23 d. sprendime byloje *Matiošaitis ir kt. prieš Lietuvą*¹³. Reikia pažymėti, kad EŽTT jau anksčiau buvo suformulavęs analogiškų precedentų, ypač aiškiai 2013 m. byloje *Vinter ir kt. prieš Jungtinę Karalystę*¹⁴. Tad įstatymų leidėjui nieko nesiimant buvo tik laiko klausimas, kada iš esmės tie patys argumentai bus pakartoti byloje prieš Lietuvą. Jau vien tai, kad „prireikė“ išorinio įsikišimo, parodė principinį Lietuvos įstatymų leidėjo nenorą imtis nepopuliarios reformos. Šis nenoras atsispindėjo tiek aplinkybėje, kad po Lietuvai nepalankaus EŽTT sprendimo valstybė pasiliko santykinai daug laiko keisti baudžiamuosius įstatymus¹⁵, tiek ir pačiame įstatymų turinyje, nes buvo pasirinktas ne lygtinio paleidimo modelis, bet nueita formaliai griežtesniu bausmės pakeitimo keliu: dabartinio BK 51 straipsnio 2 dalyje numatoma

⁷ Mirties bausmė nebebuvo vykdoma, nes Prezidentas nesvarstė nuteistųjų malonės prašymų.

⁸ Įstatyme buvo išplėstas ir atitinkamų veikų ratas nuo kvalifikuoto nužudymo (BK 105 str.) iki organizuoto nusikaltamumo apraiškų (BK 75, 227¹ str. 2 d.) bei terorizmo (BK 227³ str. 3 d.).

⁹ Per visą laikotarpį malonė nuteistajam iki gyvos galvos bausme buvo suteikta tik vieną kartą (Lietuvos Respublikos Prezidentas. Dekretas dėl malonės suteikimo..., 2012).

¹⁰ 1961 m. BK 24 str. 4 d., 1994-07-19 įstatymo Nr. I-551 redakcija, *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 60-1182.

¹¹ 1998-12-14 įstatymų projektų Nr. P-1489A, P-1497 aiškinamasis raštas. Šią pakaitinę funkciją dar labiau išryškina alternatyvaus projekto (P-1489) 1998.12.09 aiškinamasis raštas: „Pataisas, pagal kurias teismas galėtų iš karto skirti bausmę laisvės atėmimą iki gyvos galvos, reikėtų priimti **kuo skubiau** (paryškinimas orig.), kadangi jeigu laikotarpyje tarp Konstitucinio Teismo paskelbtų išvadų ir atitinkamų Seimo priimtų įstatymų pakeitimų bus įvykdytas tyčinis nužudymas sunkinančiomis aplinkybėmis, tai maksimalią bausmę teismas galės skirti tik 20 metų. Nebus galimybės skirti įkalinimo iki gyvos galvos.“

¹² Už lygtinio paleidimo modelį: Bikelis; Sakalauskas, 2008, p. 44–60; Nikartas; Čepas, 2014, p. 19–20. Už bausmės pakeitimą: Švedas, 2006, p. 184–185; už abi galimybes kaip alternatyvas: Drakšas, 2003, p. 63–64.

¹³ Nr. 22662/13 ir kt., 2017-05-23.

¹⁴ Nr. 66069/09 ir kt., 2013-07-09; EŽTT praktikos raidos apžvalga: Kūris, 2018, p. 9–15.

¹⁵ Kas teismams tam kartui įstūmė į kiek dviprasmišką padėtį: nuteistieji, remdamiesi EŽTT sprendimu, prašė sušvelninti bausmę, argumentuodami, kad teismams nėra užginta *ad hoc* pildyti įstatymo spragas. Kita vertus, tokie prašymai nebuvo tenkinami, nes tuo metu toliau galiojo pirminės įstatymo nuostatos, kurios buvo pakankamai aiškios ir jokių spragų nepaliko, pvz., Panevėžio apygardos teismas, 2018-11-02 nutartis b. b. Nr. T-49-531/2018. Taigi teismai turėjo gerbti valdžių padalijimo principą, juo labiau kad dar nebuvo aišku, koks reglamentavimo kelias bus pasirinktas.

galimybė, atlikus dvidešimt metų laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę pakeisti terminuota bausme. Sprendžiant iš įstatymo aiškinamojo rašto, kad bausmės keitimas turėtų būti taikomas tik išskirtiniais atvejais (Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 51..., 2018. Toliau cit.: Aiškinamasis raštas), kyla įtarimas, kad naujojo įstatymo tikslas buvo ne tiek imtis realių permainų, kiek tiesiog formaliai „įgyvendinti Strasbūrą“, baudimo kultūros požiūriu ir toliau pasiliekant Rytų Europos erdvėje su rūsčiomis žiemomis ir rūsčiais papročiais. Pažymėtina, kad ir EŽTT, nors pabrėžia nuteistųjų „teisę į viltį“ vieną dieną išvysti laisvę, tačiau leidžia suprasti ir tai, jog atitinkamų reikalavimų kartelė gali būti gana aukšta (pan. Kūris, E. 2018, p. 39–40)¹⁶.

2. Kodėl paleisti?

Kalbant apie laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, šis klausimas svarstytinas pirmiausiai. Šiaip ar taip, išankstinio paleidimo tikimybė tam tikra prasme devalvuoja jau pačią šios bausmės rūšį, iš „absoliučios“ bausmės iki gyvos galvos už sunkiausius nusikaltimus ją paversdamas į bausmę neapibrėžtam laikotarpiui. Be to, reikia atsakyti, ar esama būtent teisinių argumentų, kodėl asmeniui galimybė išeiti į laisvę *turi būti* suteikta, kitaip tariant, ar diskusija neturėtų apsiriboti vien daugiau ar mažiau pavykusios baudžiamosios politikos aspektais, kurie, šiaip ar taip, lieka įstatymų leidėjo diskrecija. Į klausimą, kodėl asmuo tam tikromis aplinkybėmis turėtų būti paleistas, galima atsakyti tik klausimu, kodėl jis turi būti įkalintas, taigi kokiais bausmės tikslais mes vadovaujamės. Pagal cituotą Europos Žmogaus Teisių Teismo praktiką, įkalinimas iki gyvos galvos be jokios galimybės būti paleistam neatitinka EŽTK¹⁷ 3 straipsnyje numatyto draudimo skirti nežmonišką ar orumą žeminančią bausmę. Tiek teisės literatūroje, tiek EŽTT kaip pagrindinis argumentas pabrėžiama asmens resocializacijos idėja savaime teisinga (nes socializacija atliekant tokią bausmę iš esmės netenka prasmės arba jei apskritai įmanoma tik kaip prisitaikymo strategija labai siauroje ir specifinėje kalėjimo aplinkoje), tačiau turi ir tam tikrų diskutuotinų aspektų. Pirma, nėra savaime suprantama, kodėl resocializacija ilgainiui turėtų visiškai nustumti į šalį kitus bausmės tikslus. Antra, kas galbūt iš pirmo žvilgsnio pasirodys keistai, įkalinimo praktikoje, kaip ir sprendžiant apie išankstinį paleidimą, resocializacija, jeigu ji iš pasiūlymo tampa privaloma pareiga, asmeniui gali kelti itin aukštus reikalavimus, kas vestų ir prie atitinkamai konservatyvios paleidimo praktikos – tuo tarpu galiojantys valstybės įstatymai, nors ir draudžia daryti nusikalstamas veikas, tačiau neliepia tapti pavyzdingu piliečiu pagal vieną ar kitą visuomenės modelį. Be to, greta individualiosios prevencijos aspektų reikėtų klausiti, ar esama ir teisingumo sumetimų, kodėl asmeniui turėtų būti sudaryta galimybė išvysti laisvę. Tiesa, iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad teisingumo principas mums kaip tik liepia už sunkiausius nusikaltimus taikyti ir atitinkamai griežtą bausmę be kokių nors palengvinimų. Tačiau toks „klasikinis“ atpildo teisingumas apims tik vieną perspektyvą, neatsižvelgdamas, kad laisvoje teisinėje visuomenėje bausmės teisingumas turi atkurti ne tik pažeistą teisinį santykį visuomenėje, bet ir sudaryti tokią galimybę nusikaltusiam asmeniui, taigi bausmės pabaiga reiškia restituciją ir pastarajam (Kahlo, 2017, p. 621–625¹⁸). Antraip jis būtų traktuojamas kaip objektas – nelygu, ar prevencijos, ar vien į visuomenės santykius orientuoto teisingumo atkūrimo – ir, dar labiau retrospektyviai žiūrint, būtų sunku pagrįsti, kodėl pats nusikaltimas yra būtent *jo darbas*: jei

¹⁶ Pažymėtina, kad vėlesniame sprendime Nr. 74452/13 *Dardanskis ir kt. / Lietuva* Lietuvoje priimtą reformą EŽTT vertino kaip pakankamą, ir pareiškėjų peticijas išbraukė iš bylų sąrašo.

¹⁷ 1950 m. lapkričio 4 d. Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 40-987.

¹⁸ Su išvada, kad laisvės atėmimas iki gyvos galvos prieštarauja teisingumo idėjai ir yra neleistina. Tačiau autorius neatskleidžia, kaip šiame santykiuje traktuoti laisvės atėmimą kaip grynai prevencinį saugos įkalinimą.

asmuo yra bausmės objektas, tada ir nusikalstama veika, nelyginant gamtos sukelta nelaimė, turėtų būti vertinama tik „objektyviai“. Taigi eliminuoti galimybę grįžti į bendruomenę gal bus abstrakčiai teisinga visuomenės požiūriu (kaip absoliuti – ar absoliučiai artima – bausmė už absoliutų nusikaltimą), tačiau nusikaltusiam asmeniui neatšaukiamai paskelbiama, kad jis netenka subjektiškumo. Todėl manytina, kad ir teisingumo principas, suvoktas kaip abipusis kontaktas, liepia sudaryti asmeniui galimybę grįžti į visuomenę. Tiesa, kitaip negu iš pirmo žvilgsnio atrodytų skaitant garsųjį Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1977 metų nutarimą¹⁹ dėl laisvės atėmimo bausmės iki gyvos galvos ar kai kurias jo tezes perėmusį Europos Žmogaus Teisių Teismą, šis rezultatas yra sunkiau pagrindžiamas vien asmens orumo postulatu (kuris, beje, galioja absoliučiai ir be jokių išlygų) ar draudimu taikyti nežmoniškas bausmes: tai nepaaiškintų, kodėl atimti vadinamąją teisę į viltį būtų nežmoniška, tačiau nematyti problemos, kad tam tikrais atvejais ši viltis vis dėlto gali likti neišpildyta. Taigi reikalo esmę lemia ne tiek klausimas, ar tokia bausmė savaime yra nežmoniška, kiek konkretaus asmens pasirengimas grįžti į bendriją, ką kokybiškas įkalinimas, be abejo, turėtų skatinti. Kitaip tariant, teisinių santykių restitucija yra dvipusis eismas. Būtent todėl – ir čia argumentacija apsuka ratą – anksčiau ar vėliau vertinant galimo paleidimo galimybę, svarbiausi turėtų būti asmens individualios pavojingumo prognozės aspektai, o ne aklo atpildo nubaudimo kriterijai. Reikia pažymėti, kad panašiais argumentais Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas rėmėsi nutarime dėl mirties bausmės atitikimo Konstitucijai (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. Nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio..., 1998): teismas konstatavo, kad asmens gyvybė ir orumas yra neatimama asmens prigimtinė teisė, ir, kaip „išreiškiantys žmogaus vientisumą ir jo nepaprastą esmę, yra aukščiau įstatymo“ (Nutarimo 4 p.). Mirties bausmės atžvilgiu teismas: „[bausmės] Žiaurumas pasireiškia tuo, kad įvykdžius mirties nuosprendį kartu yra paneigiama ir nusikaltėlio žmogiškoji esmė, jis netenka bet kokio žmogaus orumo, nes valstybė asmenį traktuoja tik kaip objektą, kuris turi būti eliminuotas iš žmonių bendrijos“ (Nutarimo 6 p.). Nors Konstitucinis Teismas šioje nutartyje nesprenė bausmės iki gyvos galvos klausimo, ir – bent jau tuo metu – vargu ar būtų turėjęs konstitucinių abejonių, tačiau kalbant apie asmens orumą galima kelti klausimą, ar ši bausmės rūšis, nors ir neprilygsta asmens fiziniam sunaikinimui, tačiau tiek toli siekiantis judėjimo laisvės ribojimas taip pat yra „absoliuti“ bausmė, ką jau kalbėti apie kriminologinėje literatūroje nurodomus duomenis, kad ilgalaikio laisvės atėmimo metu kaliniui gresia neigiami asmenybės pokyčiai²⁰. Taigi realus laisvės atėmimo iki gyvos galvos atlikimas, taigi iki asmens fizinės mirties, lieka pateisinamas tik išskirtiniais atvejais: asmuo, pats negalintis užtikrinti, kad taip sunkiai netrikdys žmonių bendruomenės, turi taikytis su tuo, kad pastaroji jo atžvilgiu neranda kitų būdų apsaugoti – čia laisvės atėmimo bausmė faktiškai pereina į saugos įkalinimą (panašiai Streng, 2017, p. 511)²¹.

3. Galimi modeliai

Svarstant galimybes iki gyvos galvos įkalinimą asmenį paleisti į laisvę yra įmanomi įvairūs modeliai. Vakarų Europoje yra labiausiai paplitęs lygtinis paleidimas (lyginamoji apžvalga: Dünkel, in: Kindhäuser u.a., 2017, § 38 Rn. 45, 46–52; § 57a Rn. 47–50). Jis vadovaujasi prielaida, kad jau įkalinus asmenį,

¹⁹ Bundesverfassungsgericht, Urteil vom 21.06.1977, Nr. 1 BvL 14/76.

²⁰ Ar šie pokyčiai paprastai „sunaikina asmenybę“, kriminologinėje literatūroje nėra vienareikšmiškos nuomonės, nes kalinio būsenai turi įtakos daug veiksnių. Tačiau bet kokių atveju sutariama, kad ilgalaikis įkalinimas yra labai sunki intervencija ir resocializacijai paprastai nepadaeda. Išsamiai Kett-Straub, 2011, p. 56–60; Snacken; van Zyl Smit, 2009, p. 61.

²¹ Kita vertus, galima klausti, ar būtent teisingumo principu paremta bausmė nenubrėžia legitimumo ribų ir saugos įkalinimui.

pagrindinis bausmės tikslas tampa resocializacija, tad bausmės atlikimas turi orientuotis į jo asmenybės raidą ir atitinkamą poreikį jį (toliau) laikyti įkalinimo įstaigoje. Tačiau ši prielaida bent teoriškai nėra tokia jau savaime suprantama: jeigu, tarkim, teigiame, kad nuteisti asmenį tam tikram metų skaičiui reikalauja bendroji prevencija ar teisingumo atkūrimas, kodėl šie kiti bausmės tikslai individualiosios prevencijos naudai automatiškai „išnyksta“ asmeniui peržengus kalėjimo slenkstį²²? Arba galima paklausti ir kitaip: jeigu resocializacija yra pagrindinis įkalinimo tikslas, tai ar šiuo kriterijumi kaip pagrindiniu nereikėtų vadovautis ir teisėjui jau skiriant bausmę? Matyt, bausmės tikslai nuo bausmės paskyrimo momento ir jos atlikimo laikotarpiu nėra nusakomi statiniais dydžiais²³ – viena vertus, teismas, skirdamas bausmę, nors ir atsižvelgia, tačiau dar ne visada gali numatyti, kokia bus asmens elgesio ateities prognozė. Tuo tarpu formalus teisingumas yra mažiau lakstus, nes jis iš pažiūros liepia atlikti visą paskirtą bausmę. Kita vertus, bausmės tikslai vienas kitą sąlygoja: tiek teisingumo principas gali daryti įtaką savo prigimtimi „neribotai“ individualiai prevencijai²⁴, tiek ir pastaroji laikui bėgant gali nusverti griežtesnius atpildo teisingumo ar bendrosios prevencijos „poreikius“. Mintis šiuo požiūriu galbūt kiek panaši į senaties institutą (Streng, 2017, p. 510) – neribotas baudžiamasis persekiojimas ignoruotą faktą, kad mes ir mūsų gyvenimas visais atžvilgiais yra ribotas. Be to, ir teisingumas laisvės principais paremtoje teisėje nėra suvokiamas kaip primityvus talionas, tačiau pagrindžia bausmę tuo, kad nusikaltėlių traktuoja kaip teisinį asmenį (jeigu jis toks nebūtų buvęs, tai ir nebūtų galėjęs nusikalsti), tad ir sankcija turi būti tokia, kad anksčiau ar vėliau galėtų jam (vėl, o gal ir pirmą kartą) atverti gyvenimo visuomenėje galimybes (išsamiai: Zaczyk, 2008, p. 594–600). Neribota, besąlygiška laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė tokiai prielaidai prieštarautų.

Žvelgiant į atskirus modelius matyti, kad bausmės pakeitimo koncepcija yra artimesnė nubaudimo kaip atpildo sampratai, nes „perskiriant“ bausmę veikos sunkumas savaime ir toliau išlieka aktualus, o lygtiniam paleidimui svarbesnė asmens elgesio prognozė, nors atpildo momentas ir čia nedingsta. Šiame kontekste pastebėtina, kad bausmės pakeitimo (sumažinimo) modelis buvo pasirinktas Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statute²⁵ (110 straipsnis). Jis galioja tiek terminuotoms bausmėms, tiek ir bausmei iki gyvos galvos. Pagal Romos statuto 110 (3) straipsnį nuteistajam bausme iki gyvos galvos atlikus 25 metus, teismas sprendžia dėl bausmės sumažinimo. Tarptautinių nusikaltimų atžvilgiu toks pasirinkimas turi savo logiką, nes lygtinio paleidimo modelis su probacijos režimu dėl praktinių taikymo sunkumų ir nusikaltimų specifikos vargu ar turėtų daug prasmės. Nors literatūroje bausmės pakeitimo taisyklės atžvilgiu taip pat pažymimas resocializacijos tikslas (Oehmichen, in: Klamberg, M. (ed.), 2017, Art. 110 para 817), o ir bausmės pakeitimo kriterijai, be kita ko, numato asmens atgailą ir siekį reintegruoti²⁶, tai nekeičia pagrindinės minties, kad bausmė už tarptautinius nusikaltimus pirmiausia yra skiriama retribuciniais (von Hirsch; Schorsch, in: Zedner; Roberts (ed.), 2012, p. 209–212)²⁷ ir greta bendrosios prevencijos

²² Išsami šio tikslų „padalijimo“ pagal skirtingas proceso fazes modelio kritika: Zaczyk, 2008, p. 590–594.

²³ Panašiai EŽTT, Nr. 66069/09 ir kt., 2013-07-09 – *Vinter ir kt. / JK*, para 111.

²⁴ Pvz., bent jau mūsų teisės sistemoje laisvės atėmimas iki gyvos galvos už sistemingą vagystės recidyvą neskiriamas net ir tada, jei prevenciškai žiūrint beliktų tik ši *ultima ratio*.

²⁵ Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas, priimtas 1998 m. liepos 17 d. Jungtinių Tautų diplomatinėje įgaliotųjų atstovų konferencijoje, skirtoje Tarptautinio baudžiamojo teismo įsteigimui. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 49-2165 (toliau cit.: Romos statutas); taip pat žr. International Criminal Court, The Rules of Procedure and Evidence, Official Records of the Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court, First session, New York, 3–10 September 2002 (ICC-ASP/1/3 and Corr.1), part IIA (toliau cit.: ICC Rules of Procedure), Rule 223.

²⁶ ICC Rules of Procedure, Rule 223 (a), (b).

²⁷ Tiesa, literatūroje vienareikšmiškos nuomonės nėra. Kai kurių autorių požiūriu, „klasikiniai“ bausmės tikslai tarptautiniams nusikaltimams apskritai netinka. – Atitinkamai aiškios dar „Rules of Procedure and Evidence“ Jugoslavijos Tribunolui (Rule 125) ir Ruandos Tribunolui (Rule 126), kur, be kitų kriterijų, pirmiausia nurodomas nusikaltimo sunkumas (International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the former Yugoslavia since 1991, Rules of Procedure and Evidence, IT/32/Rev.50; International Criminal Tribunal for Rwanda, Rules of Procedure and Evidence, U.N. Doc. ITR/3/REV.1 [1995]).

sumetimais (Werle; Jeßberger, 2020, Rn. 125–131); individualioji prevencija, ką jau kalbėti apie gerokai mažesnę recidyvo tikimybę, ko gero, lieka paskutinėje vietoje (Gumboh, 2011, p. 90–91²⁸). Kita vertus, Tarptautinis baudžiamasis teismas *Lubanga* byloje nurodė, kad veiksniai, kurie turėjo reikšmės skiriant bausmę, pvz., nusikaltimo sunkumas, „paprastai“ negali būti vertinami sprendžiant bausmės sumažinimo klausimą²⁹, taigi šiuo požiūriu utolo nuo „grynos“ bausmės perskyrimo koncepcijos, nes priešingu atveju, kaip teisingai nurodoma literatūroje, išankstinis paleidimas būtų praktiškai neįmanomas (Marchesi, 2018, p. 110). Įdomu ir tai, kad kaip vienas bausmės pakeitimo kriterijų labai tiesiogiai nurodoma ir bendroji prevencija, ar ankstesnis asmens paleidimas galimai vestų prie socialinių neramumų³⁰, ko „įprastinė“ baudžiamoji teisė bent jau tokia forma nežino; be to, numatytas ir sandorio pobūdžio, taigi bent jau kontinentinės baudžiamosios teisės principams svetimas kriterijus, kad bausmės pakeitimą lemia asmens kooperavimasis su prokuroru ar teismu, taip pat ir kitose bylose³¹, kas nors nebuvo sąmoningai inicijuota, bet parodo tokio proceso artumą alternatyviems konflikto sprendimo būdams, pvz., „teisybės komisijoms“. Iš to matyti, kad bausmės atlikimo už tarptautinius nusikaltimus ypatumai – kartu su pasirinktu paleidimo modeliu – negali būti tapačiai perkeltami į nacionalinį kontekstą.

4. Lietuvos baudžiamasis įstatymas

Lietuvos baudžiamojo kodekso 51 straipsnio reforma įgyvendinus „bausmės pakeitimo“ koncepciją buvo pasirinktas iš pirmo žvilgsnio gana paprastas kelias, kuris iš esmės parodė įstatymų leidėjo neapsisprendimą visai atsisakyti iš esmės atpildu paremto „nubaudimo“ asmens individualiai situacijai artimesnio lygtinio paleidimo naudai. Ko nors itin toli siekiančio, matyt, ir nebuvo galima laukti, atsižvelgiant į gana aiškiai matomą bendrą įstatymų leidėjo tendenciją ieškoti „absoliučių“ bausmių, ribojant bausmės individualizavimą pakankamai formaliais bausmės skyrimo kriterijais, pvz., vidurkio taisyklė (BK 61 straipsnis), smulkmeniškasis, kazuistinis bausmės vykdymo atidėjimo normavimas (BK 75 straipsnis) ar draudimas taikyti lygtinį paleidimą už sunkius nusikaltimus tam tikroms veikų grupėms (BVK 83 straipsnis), kurie nelabai dera su BVK deklaruojamu resocializacijos tikslu (1 straipsnio 2 dalis). Nors idealaus bausmės modelio dar niekas nėra sukūręs, ir dėl bausmės tikslams savaime būdingo prieštaravimo (plačiau Namavičius, 2007, p. 67–68) vargu ar sukurs, ši gana neryžtinga reforma sukūrė savų ypatumų:

Įstatymas yra griežtas tuo, kad ir esant net labai pozityviai įkalinto asmens socialinei prognozei jam dar „papildomai“ tektų atlikti 5–10 metų laisvės atėmimo bausmę: čia kyla klausimas, ar ir kokie bausmės tikslai po 20-ies metų laisvės atėmimo dar išlieka, jeigu teismas jau nusprendė, kad asmuo yra „vertas“ jį paleisti į laisvę? Projekto aiškinamajame rašte pateikiamas savaime teisingas argumentas, kad asmenį reikia atitinkamai paruošti, šiame kontekste neįtikina, nes įkalintąjį lygiai taip pat galima ruošti ir ankstesniam lygtiniam paleidimui iš laisvės atėmimo įstaigos. Savaime resocializacijos idėja reiškia ruošimąsi gyvenimui laisvėje visos laisvės atėmimo bausmės metu, taigi jau nuo pirmos įkalinimo

²⁸ Kuris dėl šios priežasties apskritai abejoja laisvės atėmimo iki gyvos galvos pagrįstumu tarptautiniams nusikaltimams; kitos nuomonės Werkmeister, 2015, p. 156–159, kuris nurodo į sėkmingų prisitaikėlių, pergyvenančių įvairias politines sistemas, istorijas. Kitas veiksnys yra galimas įkalinto asmens sugrįžimas į vis dar egzistuojančią nusikalstamą politinę sistemą ar jos atnaujinimas. Tačiau čia lieka klausimas, ar šios problemos nėra platesnės negu jas gali apimti baudžiamoji justicija. Be to, politinio destabilizavimo pavojų lems ne tik asmuo, bet ir išorinės galimybės, tad šis kriterijus artimesnis bendrajai prevencijai pagal ICC Rules of Procedure, Rule 223 (c).

²⁹ ICC Case No. ICC-01/04/01/06, 22 September 2015 – *Prosecutor v. Lubanga*, para 24.

³⁰ ICC Rules of Procedure, Rule 223 (c). Krit. Gumboh, 2011, p. 90 – tai veiksniai, kuriems pats asmuo negali daryti įtakos.

³¹ Romos statuto 103 str. (4)(a),(b).

dienos (Sakalauskas, 2019, p. 358; 360). Pažymėtina, kad jau pats resocializacijos tikslas anksčiau ar vėliau grįžti į visuomenę atliekant arba visą laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, arba jau labai ilgą įkalinimo laiką, tampa beprasmiu (plg. Kett-Straub, 2011, p. 37). Be to, kadangi pakeistos bausmės terminas yra pakankamai ilgas, jis realybėje būtų ne kas kita, kaip tas pats bausmės atlikimas, taigi reikalaujant papildomo „paruošimo ruošimuisi“. Tas pats galioja ir aiškinamojo rašto argumentui, kad ir pakeistai bausmei pagal (dabartinės įstatymo redakcijos) BVK 82 straipsnio 1 dalies 2 punktą gali būti taikomas lygtinis paleidimas atlikus bent pusę termino – taip be aiškios priežasties buvo sukurta ganėtinai griežtesnė nuostata, nes lygtinį paleidimą lygiai taip pat galima taikyti iš karto ir „nepakeistai“ laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmei. Reikia pabrėžti ir tai, kad tuo atveju, jei asmuo dėl vienu ar kitu priežasčių „atsėdės“ visą pakeistos bausmės laiką, jį tiesiog išleis be jokių lydymųjų priemonių, kokios yra būdingos probacijai. Tai visuomenės saugumo požiūriu nebūtinai geresnis sprendimas.

Kita vertus, pasirinktas modelis turi vieną specifinę ypatybę: kitaip negu probacijos režimas, kuris gali vesti prie to, kad pažeidus jo sąlygas nuteistajam gali tekti toliau atlikinėti laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, ši sistema jam duoda tikrumą, kad jis, atlikęs pakeistą bausmę, bus paleistas į laisvę, jeigu tik nepadarys naujos nusikalstamos veikos, už kurią bus nuteistas nauja laisvės atėmimo bausme (beje, jau nebūtinai iki gyvos galvos, bendrinant pagal BK 64 straipsnį). Kita vertus, šis privalumas, o žvelgiant iš konservatyvių pozicijų – trūkumas, greičiau lieka teorinis, atsižvelgiant į tai, kad ir pakeitus bausmę realybėje asmuo įkalinimo įstaigoje praleis nemažą dalį gyvenimo, nuo mažiausiai (jei skaičiuotumėm lygtinį paleidimą) 22,5/23 m. iki daugiausiai įmanomos 30 m. laisvės atėmimo bausmės, o tuo atveju, jei bausmė bus pakeista ne pirmu sprendimu, prisidės ir papildomas „laukimo periodas“. Tuo tarpu Vakarų Europos valstybei tinkamesnis modelis po 15 metų laisvės atėmimo svarstyti lygtinį paleidimą, ko gero, reikalaujant permąstyti visą BK ir BVK sankcijų sistemą, nes ir terminuotos laisvės atėmimo bausmės pagal Lietuvos BK gali būti itin didelės. Kitas šio modelio nenuoseklumas yra BK 51 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta taisyklė, kad iki gyvos galvos nuteistam asmeniui, kuris įkalinimo įstaigoje padaro naują tyčinį nusikaltimą, termino eiga nutrūksta, ir visas dvidešimties metų terminas pradedamas skaičiuoti iš naujo. Taigi susidaro keista situacija, kad dar nepakeitus laisvės atėmimo bausmės iki gyvos galvos įkalinimui galioja ši labai griežta nuostata, tačiau po pakeitimo terminuotos bausmės jau subendrinamos vadovaujantis bendromis taisyklėmis³². Pastebėtina, kad toks formalizuotas termino eigos nutraukimas be minėto nenuoseklumo neatitinka ir proporcingumo principo, nes tiek patys tyčiniai nusikaltimai, tiek jų padarymo aplinkybės gali būti labai įvairūs. Tarkim, nusikaltimas, „vertas“ tik baudos arba arešto bausmės, vargu ar turėtų taip drastiškai ap sunkinti galimą bausmės pakeitimą. Todėl siūlytina nuostata, kad nauja veika ar veikos minėto termino eigos nenutrauktų, bet į tai būtų galima bendrai atsižvelgti vertinant asmens socialinę prognozę sprendžiant dėl bausmės pakeitimo.

Taigi pasirinktas bausmės pakeitimo modelis rodo įstatymų leidėjo neapsisprendimą, ieškant kompromiso tarp įvairių bausmės tikslų: atpildo teorija ir – nelygu laikmečio dvasiai – bendroji prevencija teoriškai gali reikalauti atlikti visą bausmės laiką, jeigu teismas jau tokią paskyrė; tuo tarpu individualiosios prevencijos mintis į šį klausimą žvelgtų per asmens pavojingumo ir resocializacijos perspektyvų prizmę, ir padaryto nusikaltimo sunkumas būtų įdomus tik šiame kontekste. Kadangi įstatymas bando suderinti ir viena, ir kita, tai veda prie viršuje jau aprašytos problemos, kad resocializacijos požiūriu net ir turint „idealų“ nuteistąjį, kiti bausmės tikslai jam kaip ir lieptų „pasėdėti“ dar mažiausiai penkerius metus. Jei nuteistasis yra „mažiau idealus“ – o tokių yra dauguma, kaip ir dauguma žmonių apskritai, – ši aritmetika jam bus daug griežtesnė, nes bausmės

³² Pan. Seimo Teisės departamento išvada dėl Baudžiamojo kodekso 51, 66 ir 97 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto, 2018-09-20, Nr. XIII-2473, tačiau su priešingu siūlymu griežtinti reglamentavimą.

pakeitimo gali tekti palaukti. Reikalai komplikuojasi atsižvelgiant į tai, kad teismas bausmę keis ir remdamasis kitais, ne vien resocializacijos sumetimais: tai užprogramuoja jau pats bausmės keitimo modelis; BK 51 straipsnio 2 dalyje atskirai nurodoma, kad teismas vadovaujasi „bausmės tikslais“, taip pateikiama nuoroda į *visus* BK 41 straipsnyje nurodytus bausmės skyrimo pagrindus. Taigi, be kitų aspektų, teismas tam tikra prasme „iš naujo“ vertina padarytos veikos sunkumą, nors tai jau buvo padaryta paskiriant pirmąją bausmę. Žiūrint iš proceso perspektyvos, taip įstatymas sukūrė papildomą baudžiamosios bylos atnaujinimo pagrindą³³. Priešingu atveju pats bausmės pakeitimo modelis netektų prasmės: kam keisti bausmę, jeigu jos tolesnis atlikimas resocializacijos požiūriu beprasmis? Taigi ir „idealiu“ nuteistajam veikos sunkumo įvertinimas gali reikšti, kad jis vis dar gali gauti maksimalią 10 metų laisvės atėmimo bausmę, o „mažiau idealiam“ bausmės pakeitimo gali tekti laukti labai ilgai arba ir apskritai nesulaukti.

Taigi įstatymų leidėjo pasirinktas lygtinio paleidimo ir nubaudimo kriterijų hibridas užprogramuoja greičiau griežtą negu švelnų taikymą. Beje, teoriniu požiūriu šis įstatymas yra įdomus ir tuo, kad teismas, naujai skirdamas bausmę, lyg pripažįsta, kad pirmojo teismo paskirta bausmė arba nebuvo visai teisinga, arba pati teisingumo samprata, laikui bėgant, kito, jeigu, pvz., šiandien teismas už analogišką veiką bausmės iki gyvos galvos jau nebeskirtų, arba pirminė teisingumo rūstybė, laikui bėgant, silpnėja (klausimas, ar taip turėtų būti ir kodėl, vertas atskiro tyrimo). Pastebėtina, kad lygtinis paleidimas taip pat neišvengia minėtų paradoksų, tačiau kadangi jo kriterijai visų pirma yra orientuoti į asmens ateities elgesio prognozę, šis modelis lieka nuoseklesnis: kokia bausmė resocializacijos požiūriu apskritai pagrįsta, nuosprendžio priėmimo metu dar ne visada įmanoma numatyti, nes tai – idealiu atveju – gali parodyti tik pats resocializacijos procesas. Žinoma, reikia pripažinti, kad ir svarstydamas dėl lygtinio paleidimo teisėjas – ar tik patyloimis, ar deklaruodamas – svarstys ir kitus bausmės kriterijus, ne vien individualiosios prevencijos. Kita vertus, pagal dabar esamą laisvės atėmimo iki gyvos galvos reguliavimą, tie patys lygtinio paleidimo kriterijai yra taikomi du kartus: pirmą kartą, pakeičiant bausmę, ir antrą kartą, sprendžiant dėl „tikrojo“ lygtinio paleidimo nuo paskirtos naujos bausmės. „Idealaus“ nuteistojo požiūriu tai yra dubliavimasis, nes bet koks tolesnis bausmės atlikimas jam lygtinio paleidimo požiūriu tampa beprasmis. Tiesa, teismų praktikoje aptinkamas ir itin siauras naujojo įstatymo traktavimas, teigiant, kad paskirta laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė buvo ir išlieka teisinga, ir iš esmės tokia ir turi būti atliekama. Todėl galimas bausmės pakeitimas yra išimtinis institutas, suteiktinas tik išskirtiniais atvejais³⁴. Nors toks aiškinimas galimai buvo ir įstatymų leidėjo intencija, jis neatsispindėjo konkrečiame nuostatų turinyje; be to, taip BK 51 straipsnyje numatytas bausmės keitimas taptų specialiu malonės atveju, kas, atsižvelgiant ir į EŽTT išaiškinimus dėl bausmės vykdymo sąlygų numatomumo, apskritai paneigtų jo funkciją suteikti galimybę išvysti laisvę kiekvienam nuteistajam, kuris įgyvendina įstatyme numatytas sąlygas.

5. Atskiri taikymo kriterijai

Šioje dalyje aptariami sprendimo dėl bausmės pakeitimo kriterijai, atsižvelgiant į jų taikymą praktikoje. BK 51 straipsnio 2 dalyje formuluojami keli – iš dalies vienas su kitu susiję – aspektai. Tarpusavyje susiję yra (1.) nuteistojo nusikalstamo elgesio rizika, (2.) elgesys bausmės atlikimo metu ir (3.) atliktos

³³ Kadangi bausmės skyrimo apimtyje čia kalbame apie ankstesnio nuosprendžio peržiūrą, nepritariu *S. Bikelio* ir *S. Nikarto* minčiai, kad įstatymas galimai prieštarauja *non bis in idem* principui (2021, p. 23–24) – peržiūra savaime nereiškia papildomo nuteistojo teisinės padėties apsunkinimo.

³⁴ Pvz., Kauno apygardos teismas, 2019-07-11 nutartis b. b. Nr. T-101-348/2019; Šiaulių apygardos teismas, 2021-02-11 nutartis b. b. Nr. T-1-309/2021.

bausmės „poveikis nuteistajam“. Iš esmės pastarieji du kriterijai iš dalies lemia pirmąjį, nes asmens raida atliekanti bausmę svarbi galimai nusikalstamo elgesio rizikai įvertinti. Turbūt sunkiausiai pamatuojamas kriterijus yra trečiasis, „bausmės poveikis nuteistajam“, nes, pirma, BVK transliuojamas resocializacijos siekis ir bausmės atlikimo realybė Lietuvos įkalinimo įstaigose stipriai skiriasi, ir, antra, toks kategoriškai deterministinis teiginys vargu ar yra teisingas: asmuo nusikalsta ar nenusikalsta ne tik todėl, kad jį kažkas „veikia“, bet ir todėl, nes jis taip nusprendžia, taigi vienaip ar kitaip valdo esamas gyvenimo aplinkybes. Čia, ko gero, išliko gabi naivoka bausmės kaip „pataisymo“ idėja, tarytum nusikalstamumas būtų kažkokia patologija ar mašinų gedimas, nors galbūt būtų teisingiau kalbėti apie galimybių (kuriomis nebūtinai bus pasinaudojama) atvėrimą, kas, beje, bausmės vykdymo praktikoje yra daug sunkiau įgyvendinama: tuomet neužtenka vien pirštu rodyti į nuteistąjį, bet reikia ir konkrečiai įvardinti tokių galimybių buvimą arba nebuvimą. Tuo tarpu „bausmės poveikis nuteistajam“ savo abstraktumu savaime lieka nieko nesakantis teiginys.

Taip pat įstatyme nurodomi (4.) „bausmės tikslai“, kas jau savaime yra užkoduota pasirinktame modelyje: teismas bausmę keičia, taigi skiria naują. Kiek BK 41 straipsnis, kuriame kalbama apie bausmės tikslus, numato specialiosios prevencijos aspektus (2 dalies 3, 4 punktai), tai iš esmės dubliuojasi su BK 51 straipsnio 2 dalyje numatyta naujų nusikaltimų rizika. Tuo tarpu su (kitais) bausmės tikslais į vertinimą įtraukiami ir atpildo (teisingumo atkūrimo) bei bendrosios prevencijos momentai (BK 41 straipsnio 2 dalies 1, 5 punktai).

Taip pat įstatymas numato sprendimo kriterijų, ar (5.) nuteistasis atlygino ar pašalino reikšmingą padarytos žalos dalį ir įsipareigoja ją visiškai atlyginti ar pašalinti. Kiek „paslėptai“ BVK 88 straipsnio 3 dalyje papildomai nurodoma, kad įkalinimo įstaiga teikime dėl bausmės pakeitimo, be jau minėtų aplinkybių, turi nurodyti duomenis apie (6.) nuteistojo asmenybę bei socialinę aplinką (kas, be abejo, svarbu rizikai vertinti) ir tai, ar (7.) asmuo pripažįsta savo kaltę ir gailisi padaręs nusikaltimą. Taigi nors pastarieji (6. ir 7.) aspektai nėra tiesiogiai nurodyti Baudžiamajame kodekse, tačiau įstatymų leidėjas juos taip pat įtraukia į vertinimą.

Iš čia paminėtų aspektų gausos bei platumo galima spręsti, jog įstatymo sąrašas nėra baigtinis.

5.1. Elgesio prognozės labirintai

Panašiai kaip ir vertinant lygtinį paleidimą, itin svarbus – bet, atsižvelgiant į Lietuvoje pasirinkto modelio specifiką, ne visada lemiamas – sprendimo kriterijus yra asmens elgesio prognozė. Teisėjas, nagrinėdamas prašymą pakeisti bausmę, paprastai turi šiuos duomenis: apkaltinamąjį nuosprendį, nuteistojo asmens bylą, Lietuvoje paprastai taikomos OASys³⁵ nusikalstamo elgesio rizikos metodikos vertinimą ir šia metodika paremtą socialinio tyrimo išvadą (Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas „Dėl teisingumo ministro 2012 m..., 2015). Tai nėra itin daug, jeigu atsižvelgtume į specialioje literatūroje nurodomą kritiką, kad šiuo metu kone vienintelė taikoma OASys metodika pateikia tik bendrą nusikalstamo elgesio riziką ir mažiau tinka patikimai vertinti specifines nusikalstamų veikų grupes, pvz., smurtinius ar lytinius nusikaltimus. Taip pat atkreipiamas dėmesys į personalo stoką kvalifikuotai išvadai parengti (Čėsnienė; Laurinavičius; Ustinavičiūtė, 2015, p. 73–75). Literatūroje įvairūs elgesio prognozės būdai savaime vertinami gana teigiamai, tačiau atkreipiamas dėmesys, kad mechaninis gautų duomenų taikymas gali lemti klaidas, ką jau kalbėti apie tai, kad teisininkui paprastai trūks specialių žinių; taigi neaiškumams pašalinti gali prireikti specialisto išvados. Pagrindinė elgesio prognozės būdų problema yra pavojai automatiškai perkelti statistinius, empiriškai tam tikrą grupę tik apibendrinančius rodmenis vertinti individualaus asmens atvejį, neįvertinus kitų konkuruojančių

³⁵ Angl. *Offender Assessment System*, taikoma Anglijoje ir Velse.

veiksnių. Taigi tam tikrai grupei galbūt statistiškai būdingos sąsajos nebūtinai turi egzistuoti konkretaus nuteistojo atžvilgiu (plg. Boetticher; Dittmann; Nedopil; Nowara, 2009, p. 479–480)³⁶. Svarbu atkreipti dėmesį, kad atitinkama išvada, nors yra svarbi teismo sprendimui, tačiau jo anaipol neatstoja, nes be empirinių ir klinikinių duomenų analizės yra priimamas teisinis sprendimas, kur link vienokie ar kitokie duomenys turi nuvesti atsižvelgiant tiek į įstatyme įtvirtintą, tiek į kultūrinę „baudimo tradiciją“.

Pirmas klausimas, į kurį šiame kontekste reikia atsakyti, – koks galimai nusikalstamo elgesio standartas turi būti keliamas sprendžiant dėl baismės pakeitimo? Ar užtenka, kad sprendimo priėmimo metu yra pakankamas pagrindas manyti, jog asmuo nedarys sunkių smurtinių nusikaltimų, ar mes turime reikalauti, kad asmuo didele tikimybe apskritai nenusikals? Nors išskirtinai „juodas ar baltas“ atsakymas jau vien dėl ateities nežinomybės nėra įmanomas, tačiau iš proporcingumo principo išplaukia, kad mažesnių nusikaltimų rizika neturėtų būti absoliuti klūtis nekeisti baismės: jeigu mes tvirtiname, kad laisvės atėmimo iki gyvos galvos baismė, be kita ko, turi tikslą apsaugoti visuomenę nuo ypač sunkių nusikaltimų, tuomet ir pakanka to, kad šis tikslas bus pasiektas (Kett-Straub, 2011, p. 172–173). Tuo tarpu už menkesnio sunkumo veikas ilgalaikės laisvės atėmimo baismės savaime nėra skiriamos. Baismės kaip atpildo momentas čia irgi neatneš jokių korekcijų, nes asmuo sulaukia teisingumo tik už praityje padarytą veiką, bet ne už savo daugiau ar mažiau pavykusią asmenybę ar už galimą ateities elgesį.

Kiti klausimai keblesni: kokia yra tikimybė priimti klaidingą sprendimą vertinant nuteistojo elgesio riziką, ir – kas itin opu – kokio dydžio paklaidą visuomenė gali priimti? Šie klausimai nulemia ne tik realaus „recidyvisto“ likimą, bet ir asmens, kurio atitinkamas potencialas, nors ir neatrodo didelis, tačiau jis „dėl viso pikto“ vis vien gali būti paliekamas kalėti. Kadangi asmens ateities elgesio neįmanoma visiškai nuspėti, numačius vienokį ar kitokį išankstinio paleidimo mechanizmą, atitinkamai neįmanoma užtikrinti ir „nulinio recidyvo“ (ir apskritai, kas gali už save garantuoti, kad niekada jokiais aplinkybėmis nenusikals?). Taigi priimant atitinkamą sprendimą galima vadovautis tik didesne ar mažesne tikimybe, ar pagal turimus duomenis asmuo patenkins lūkesčius. Patikimai patikrinti, ar nebuvo suklysta, galima tik tuos asmenis, kurie realiai buvo paleisti, o likę už grotų asmenys savo gebėjimo ar negebėjimo gyventi laisvėje nenusikalstant įrodyti negali. Elgesio prognozavimas turi ir metodinių problemų. Kadangi už sunkius smurtinius nusikaltimus įkalintų asmenų bendras recidyvas yra itin nedidelis³⁷, kriminologinėje literatūroje nurodoma, kad net ir hipotetiškai konstruojant pakankamai patikimą prognozavimo tikslumą, santykinis skaičius asmenų, teismo klaidingai traktuotų kaip pavojingų, ir atitinkamai paliktų kalėti (angl. *false positives*), vis vien liktų gerokai didesnis negu paleistų į laisvę ir ten vėl nusikaltusių (Kett-Straub, 2011, p. 176; Sakalauskas, 2019, p. 413–417; Streng, 2002, Rn. 614). Taigi vien statistinių tikimybių požiūriu lygiai taip pat teisingi (o gal net teisingesni) rezultatai gali būti pasiekti ir po tam tikro laiko automatiškai paleidžiant visus įkalintus asmenis ar tiesiog metant monetą. Žinoma, galima klausti, ar recidyvas, be kita ko, yra nedidelis kaip tik dėl to, nes tokie asmenys ilgus metus praleidžia įkalinimo įstaigoje, taigi „sistema veikia“? Tačiau tai realybėje paneigia literatūroje aprašyti atvejai, kai skirtingose valstybėse dėl teisinių priežasčių be jokios atrankos buvo išleistas didesnis skaičius įkalintų asmenų ir fiksuojamas jų tolesnis elgesys – recidyvo

³⁶ Pavyzdžiui, teko matyti OASys vertinimą, kuriame tris asmenis nužudęs nuteistasis apibūdinamas kaip „negeban-
 tis valdyti savo veiksmų“. Tačiau įkalinimo įstaigoje nuteistasis joku neigiamu elgesiu nepasisžymėjo, o iš nuosprendyje
 nustatytų bylos aplinkybių matyti, kad visos tris žmogžudystės buvo iš anksto kruopščiai suplanuotos ir šaltakraujiškai
 įgyvendintos, ką proceso metu nurodė ir pats nuteistasis. Taigi prognostiniu požiūriu šie faktai jam galbūt taip pat bus ne
 itin palankūs, tačiau jie gana toli nuo išvados teiginio, kad asmuo „nesugeba valdytis“.

³⁷ Pvz., Vokietijos duomenimis, – 18 proc. lyginant su 35 proc. bendro recidyvo trejų metų laikotarpiu, ir mažiau nei
 1 proc. tapataus nusikaltimo (nužudymo) recidyvas (Morgenstern, 2020, p. 156–169).

rodikliai ir tokiais atvejais buvo menki³⁸. Kita vertus, nurodyti statistiniai fenomenai nelabai padės paties asmens, priimančio sprendimą tenkinti atitinkamą prašymą ar jo netenkinti, situacijai: teisėjas gautą bylą visų pirma nagrinės kaip individualų, o ne statistinį atvejį, ir, suprasdamas, kad turi priimti atsakingą sprendimą, labiau būgštaus „klaidingai paleisti“ nei „klaidingai palikti“, juo labiau sunkių nužudymų bylose, kur, atsižvelgiant į saugomo teisinio gėrio svarbą, vertinimo kartelė jau savaime yra pakankamai aukšta, o rizikos tolerancija – nedidelė. Tad su aprašyta statistikos dilema teisėjas gali gyventi. Tam tikras korekcijas (jeigu jų apskritai norima) galima įvesti tik ieškant norminių sprendimų, pavyzdžiui, numatant nuostatą, kad bausmės keitimas ar lygtinis paleidimas turi būti reguliarus atvejis (Dünkel, in: Kindhäuser u.a., 2017, § 57a Rn. 61).

Kai kuriuos nusikalstamo elgesio prognozės kriterijus iš dalies nurodo jau pats įstatymas, kitus formuoja teismų praktika. Be kita ko, tai yra veikos, dėl kurios buvo priimtas apkaltinamasis nuosprendis, padarymo aplinkybės (tiek ir galimai tuomet buvę teistumai), nuteistojo elgesys įkalinimo metu, jo asmenybė, požiūris į padarytą nusikaltimą (pagal BVK 88 str., „ar pripažįsta savo kaltę ir gailisi“), tiek ir jo socialinė aplinka. Minėta, kad vertinant prognozę turi būti kreipiamas dėmesys į tai, ar iš nuteistojo galima laukti padarant smurtinių nusikaltimų; atitinkamų veiksmų priežastingumas vertintinas atsižvelgiant į šį kriterijų. Todėl, pavyzdžiui, asociali nuteistojo dispozicija ar bet kokių draudimų nesilaikymas turėtų būti vertinami tik tiek, kiek jie patvirtina tokią neigiamą prognozę. Bausmės pakeitimo galimybė nėra nei kokios nors premija už konformistinį elgesį, nei justicijos autoriteto kaip savitikslio *raison d'État*, „valstybės pasitvirtinimo“, įgyvendinimas³⁹.

Nusikalstamos veikos, už kurios (ar kurių) padarymą apkaltinamuoju nuosprendžiu buvo paskirtas laisvės atėmimas iki gyvos galvos, **aplinkybės** kaip ir **galimai anksčiau buvusius teistumus** ar **kitas biografijos aplinkybes**, ilgalaikio laisvės atėmimo atvejais prognostiniu požiūriu vertinti yra sudėtinga, nes nuo veikos padarymo iki bausmės pakeitimo svarstymo būna praėję itin daug laiko, per kurį tiek nuteistojo asmenybė (amžius, fizinė ir psichinė sveikata, gebėjimai, pažiūros etc.), tiek ir socialinė aplinka (pvz., buvusių draugų ratas) stipriai pasikeičia. Kitaip tariant, nusikalstamos veikos padarymo aplinkybių prognostinė reikšmė laikui bėgant vis labiau mažėja (Dünkel, in: Kindhäuser u.a., 2017, § 57 Rn. 134–135; § 57a Rn. 17). Be to, kadangi asmuo (įskaitant pakeistą bausmę) mažiausiai 25 metus bus praleidęs gana specifinėje įkalinimo aplinkoje, kuri su laisvėje esančiomis sąlygomis neturi nieko bendro, individualiai nusakyti, koks bus jo elgesys išėjus, išlieka keblu. Todėl šis kriterijus ką nors naudinga ateities elgesio prognozei, ko gero, duos tik tam tikrais atvejais ir tik vertinant kartu su kitais veiksniais, pvz., (teigiama linkme) nusikaltimo padarymo aplinkybėmis, kurios buvo itin individualios, tad vargu ar pasikartos, arba (neigiama linkme) sunkių nusikaltimų recidyvas, tačiau ir čia papildomai reikalautina, kad nuteistojo asmenybė ar elgesys ir po dvidešimties metų suteikia rimto pagrindo manyti, kad jis išlieka pavojingas, taigi yra asmenybės veiksmų, kurie lėmė padarytą nusikaltimą, tęstinumas.

Todėl atsižvelgiant į ilgą laiko tarpą, praėjusį nuo nusikaltimo padarymo, gana svarbus kriterijus yra **asmens elgesys įkalinimo metu**. Tačiau ir šis kriterijus neduoda neabejotinų atsakymų. Viena vertus,

³⁸ Pvz., *Johnnie Baxstrom* atvejis JAV 1966 m., kai po Aukščiausiojo Teismo sprendimo iš teismo psichiatrijos buvo paleisti apie tūkstantis iki tol itin pavojingais laikomų asmenų – iš jų tik 2,6 proc. dėl įvairių priežasčių (ne tik dėl įstatymų pažeidimų) per ketverius metus ten vėl sugrįžo. Iš laisvėje likusių asmenų 2 proc. buvo užfiksuoti padarę smurtines veikas, Streng, 2002, Rn. 614. Iš VFR Bochumo universitete atlikto tyrimo, kuomet Vokietijos teismai 2002–2009 m. daugiausiai dėl teisinių priežasčių atsisakydavo skirti vadinamąjį vėlesnį saugos įkalinimą baudžiamojo persekiojimo institucijų kaip labai pavojingais įvardintiems asmenims, pastebėta, kad iš tirtos 121 paleistų asmenų grupės 19 asmenų, t. y. 15,7 proc., vėl padarė sunkų lytinį ar smurtinį nusikaltimą, taigi „neteisingai pavojingų“ asmenų procentas siekė kone 85 proc. Plačiau Alex, 2015, p. 48–51.

³⁹ Kiek minėti punktai gali būti aktualūs bausmės kaip atpildo ar bendrosios prevencijos tikslo kontekste, žr. 5.3. skyrių „Kiti bausmės tikslai“.

asmuo gali išoriškai gerai prisitaikyti prie įkalinimo įstaigos taisyklių, tačiau išlikti pavojingas, o, kita vertus, bet kokių taisyklių nesilaikymas (o kas gi iš mūsų visada laikosi absoliučiai visų taisyklių?), nepaklusnus elgesys, ypač atsižvelgiant į tai, kad ir pats įkalinimas savaime yra didelis stresorius, ne visada patvirtins būgštavimus dėl galimų sunkių nusikaltimų ateityje. Bet kokiu atveju per griežtas reikalavimas pakeisti bausmę būtų „idealaus“ nuteistojo, kuris viso įkalinimo metu apskritai nepažeidžia jokių taisyklių (nors esama ir tokių) ir (arba) aktyviai dalyvauja resocializacijos „priemonėse“. Tuo tarpu palikus savaime ne itin didelį „idealių“ įkalinintųjų ratą įmanomos tik gana apytikrės tendencijos: ar iš asmens elgesio per įkalinimo laiką matyti pozityvi raida, koks yra pažeidimų pobūdis. Tarkime, neigiamai atsilieptų smurtinis elgesys, turima žalojimo priemonių, aktyviai dalyvaujama kriminalinėje subkultūroje ir kt. O atsargiau vertintina, pvz., disponavimas kvaišalais (nebent nusikaltimas buvo susijęs kaip tik su jų vartojimu), tikro ar tariamo protesto išraiška (skelbė bado streiką, neatsistojo kameroje pasirodžius pareigūnui ir kt.), buitinio pobūdžio nusižengimai (laiku neužgesino šviesos, neleistinai naudojo telefoną ar internetą ir kt.). Pažymėtina ir tai, kad nepaklusnų ar net agresyvių asmens elgesį gali lemti įkalinimo aplinkybės, ir tai nebūtinai kažką sako apie galimą jo nusikalstamą elgesį laisvėje (Hubrach, in: Laufhütte u.a., 2008, § 57 Rn. 15). Dėl šių priežasčių BK 51 straipsnio 4 dalyje numatytas dvidešimties metų termino eigos nutraukimas padarius naują nusikalstamą veiką yra pernelyg kategoriškas, juo labiau kad asmens pavojingumas laisvės atėmimo bausmės iki gyvos galvos atlikimo kontekste turi būti siejamas su galimu sunkių smurtinių, taigi ne bet kokių nusikaltimų padarymu. Bet kokiu atveju nusižengimai neturėtų būti automatiškai vertinami neigiamai, ypač jeigu nuteistojo elgesys ilgainiui kinta į teigiamą pusę (teisingai Vilniaus apygardos teismas, 2019-07-29 nutartis b. b. Nr. T-94-576/2019).

Taigi sprendimą priimančiam teismui tenka užduotis ne tik mechanškai suskaičiuoti nuteistojo nusižengimų skaičių ar OASys išvados taškus, tačiau kiek įmanoma išsamiau įvertinti asmens byloje esančius duomenis, nurodyti konkrečias aplinkybes, kurios pagrindžia neigiamą asmens prognozę ir atitinkamai atsisakymą pakeisti bausmę. Taip pat priimant sprendimą reikia nepainioti motyvų, kurie susiję su skirtingais bausmės tikslais. Tarkime, su ateities elgesio prognoze gali, bet anaipol neprivalo būti susiję tokie momentai, kaip itin sunkios nusikaltimo aplinkybės ar veikų padarymo dažnumas – jie gali nurodyti, kad čia iš tiesų vadovaujamasi ne individualiosios prevencijos, bet (kad ir kaip suvoktais) atpildo ar bendrosios prevencijos sumetimais⁴⁰.

Taigi iš čia išdėstytų aspektų visumos matyti, kad asmens elgesys bausmės atlikimo metu prognostiniu požiūriu taip pat nėra itin patikimas rodiklis. Kiek realistiškesnį vaizdą greta asmens dalyvavimo resocializacijos programose galimai suteiktų vadinamasis įkalinimo atvėrimas (Dünkel, in: Kindhäuser u.a., 2017, § 57a Rn. 19), asmeniui dar prieš jį galutinai paleidžiant suteikiant galimybių ilgesniam ar trumpesniam laikui laikinai palikti įkalinimo įstaigą. Kita vertus, Lietuvoje pasirinkta sistema užprogramuoja sunkumą, kad tokie palengvinimai turėtų būti suteikiami dar prieš priimant sprendimą dėl bausmės keitimo. O jau pakeitus bausmę nuteistąjį nors ir galima „ruošti“ laisvei, tačiau jeigu tuo metu suteikti palengvinimai parodys kaip tik neigiamą rezultatą, asmenį vėliausiai po visos naujai paskirtos bausmės atlikimo vis vien teks išleisti (nebent jis padarytų naują nusikalstamą veiką, už kurią bus paskirtas laisvės atėmimas). Po bausmės pakeitimo tai dar gali būti priežastis netaikyti lygtinio paleidimo pakeistai bausmei, tačiau pagrindinis sprendimas jau bus priimtas.

Nevienareikšmis kriterijus yra asmens **prisipažinimas** (BVK 88 str. 3 d.). Viena vertus, tai gali būti rodiklis įvertinti asmenybės raidai, ar nuteistasis blaiviai bei atsakingai įvertina savo veiksmus ir gali adekvačiai planuoti tolesnį gyvenimą. Taigi resocializacijos prognozei gali būti svarbu, ar asmuo

⁴⁰ Apie tai 5.3. skyriuje „Kiti bausmės tikslai.“

sugebėjo tinkamai reflektuoti padarytą nusikaltimą. Be to, nuteistajam neigiant kaltę gali būti apsunkintas jo motyvacijos vertinimas, taigi atitinkamai ir elgesio prognozės sudarymas (Hubrach, in: Lauffhütte u.a., 2008, § 57a Rn. 23). Kita vertus, kaltės pripažinimas ar nepripažinimas nebūtinai privalo būti susijęs su asmens pavojingumu: asmuo gali neigti savo kaltę ir esant pozityviai socialinei prognozei, kaip ir atvirkščiai, nors ją visiškai pripažindamas, likti pavojingas. Papildomų keblumų neigiamam atsižvelgimui kelia ir tai, kad nepripažinti veikos padarymo yra proceso garantuota teisė; be to, tam tikrais atvejais išlieka tikimybė, jog asmuo iš tiesų buvo nuteistas arba visai nekaltai, arba remiantis klaidingai nustatytais aplinkybėmis (Seimo Teisės departamento išvada dėl Baudžiamojo kodekso 51..., 2018). Taigi automatinis asmens teisinės padėties apsunkinimas asmens nepripažinimu *de facto* reikštų procesinį spaudimą, kaltę bet koku atveju pripažinti. Todėl manytina, kad šis kriterijus neturėtų būti taikomas formaliai, bet esant visumai asmenį apibūdinančių aplinkybių, ir kaltės nepripažinimas savaime neturėtų skatinti atsisakyti pakeisti bausmę.

Kadangi šis kriterijus labiausiai susijęs su dabartimi, prognozei iš pažiūros svarbi yra asmens **socialinė aplinka**, taigi į kokią terpę asmuo tikėtinai pateks atlikęs bausmę. Iš pažiūros todėl, kad jau pats ilgalaikis įkalinimas lemia tam tikrą „užburto ratą“, nes laisvėje buvusi vienokia ar kitokia aplinka iš esmės pakeičiama išimtinai įkalinimo įstaigos biotopu: buvę ryšiai su artimaisiais susilpnėja arba nutrūksta (o kartais sąmoningai nutraukiami paties nuteistojo), profesiniai ryšiai (jeigu tokių apskritai buvo) juo labiau, o įgyti naujų įgūdžių įkalinimo įstaigoje yra gerokai sudėtingiau negu laisvėje⁴¹. Reikia pažymėti ir tai, kad tiek su gerokai padidėjusiu nuteistojo amžiumi, tiek ir mūsų visuomenės pakankamai dinamiška raida, gyvenimo aplinka gali būti pasikeitusi tiek, kad ką nors prognozuoti tampa sudėtinga.

5.2. Žalos atlyginimas

Pagal BK 51 straipsnio 2 dalį teismas, sprenddamas, ar bausmė keistina, taip pat atsižvelgia į tai, ar nuteistasis atlygino ar pašalino reikšmingą padarytos žalos dalį ir įsipareigoja ją visiškai atlyginti ar pašalinti. Šio požymio pagrįstumas, kaip ir reali praktinė reikšmė, vertintini atsargiai. Pirma, po nusikalstamos veikos jau būna praėję dvidešimt ar daugiau metų, ir civiliniai išieškojimai, jei ieškiniai buvo pateikti, paprastai jau nebūna vykdomi, nors tai ateityje gali keistis. Antra, žalos atlyginimą paprastai nulems nuteistojo turtinė padėtis veikos padarymo metu, ne vėlesnė jo situacija – rengiant įstatymo reformą visiškai nebuvo aiškinamasi, kokios yra realios į(si)darbinimo galimybės laisvės atėmimo įstaigose, taip pat galimybės per įkalinimo laiką uždirbti priteisiamo dydžio sumas, kokias teismai paprastai priteisia už tokio sunkumo nusikaltimus. Be to, nuostata gali būti diskriminuojanti, nes potencialiai sukuria nelygybę tarp skirtingų asmenų grupių, kurie (1) jau nuo pat pradžių disponuoja atitinkamomis lėšomis, kurie (2) dar turi jas uždirbti ir kurie (3) dėl įvairių priežasčių, pvz., amžiaus ar sveikatos būklės, šito apskritai negali. Tiesa, tam tikras korekcijas čia įveda BVK 88 straipsnio 3 dalis, kurioje numatoma, jog objektyvios galimybės atlyginti žalą turi būti tiriamos. Trečia, nėra visai aišku, kaip bausmės tikslai ir paleidimo į laisvę prasmė apskritai koreliuoja su civiliniu žalos atlyginimu (iš tiesų logika gal net turėtų būti atvirkštinė: asmenį kuo greičiau paleisti, nes laisvėje potencialios uždarbio galimybės yra neabejotinai didesnės). BK 41 straipsnyje numatyti bausmės tikslai pagrįstai neakcentuoja civilinio ieškinio patenkinimo (nebent netiesiogiai nukentėjusiojo satisfakciją kaip teisingumo principo elementą, bet ir tai jau būtų vėlyvesnis į įstatymo raidę „įkeltas“ interpretavimas), o ir bausmė bent jau Naujųjų laikų tradicijoje, atsisakius kompozicinės sistemos, išlieka viešas institutas, ne privatus

⁴¹ Papildomai prisideda ir faktas, kad iki įstatymo pakeitimo, atvėrusio realias galimybes išvysti laisvę, tam ir netaikyti buvo prasmės.

nukentėjusios šalies ir nuteistojo reikalas, antraip atlyginus žalą nebeliktų ir poreikio bausti. Trumpai tariant: laisvės atėmimo įstaiga gali turėti įvairių tikslų, bet ji tikrai nėra „skolininkų kalėjimas“. Tad savanoriškas žalos (dalies) atlyginimas ar pasirengimas tai padaryti daugių daugiausia gali būti vienas iš kriterijų vertinant nuteistojo asmenybę⁴², tačiau neturėtų būti griežtai taikomas, nes apie asmens elgesio ateities prognozę – ypač neigiamu atveju – pasako gana nedaug.

5.3. Kiti baismės tikslai

Su įstatyme numatyta nuostata, kad sprendžiant dėl baismės pakeitimo vertinami visi baismės tikslai, taigi greta individualiosios prevencijos sumetimų bent jau formaliai įvedami ir atpildo bei bendrosios prevencijos momentai. Jeigu aptarti asmens elgesio prognozės ypatumai remsis sprendimo priėmimo metu esama situacija, su **baismės kaip atpildo** momentu teismui tam tikra prasme atveriamą galimybę iš naujo įvertinti padarytos nusikalstamos veikos pobūdį. Įkalintam asmeniui ši nuostata gali būti nepalanki, nes teoriškai esant ir net labai pozityviai socialinei prognozei teismas vis dar gali nuspręsti, jog teisingumas, pvz., dėl ypatingo veikos sunkumo, reikalauja atlikti arba visą bausmę, arba bausmę pakeisti gerokai vėliau – ši papildoma gradacija lieka probleminė, nes už „lengvesnius“ dalykus bausmė iki gyvos galvos apskritai neskiriama; taigi nusikaltimo sunkumas turi labai ypatingai išsiskirti iš baudžiamajame įstatyme jau ir taip numatytų „reguliarių“ atvejų, kai skiriama bausmė iki gyvos galvos. Bet kokių atvejų aiškinimas, kad *vien* veikos sunkumas gali izoliuotai pateisinti *visos* baismės atlikimą, prieštarautų iš teisingumo kylančiai idėjai, kad kiekvienam asmeniui, nepaisant jo nusikaltimo, turi būti suteiktas šansas išvysti laisvę⁴³. Taigi į veikos sunkumą galima atsižvelgti keičiant bausmę, tačiau pateisinti realų baismės atlikimą iki asmens mirties gali tik asmens pavojingumas, taigi specialiosios prevencijos aspektai.

Pažymėtina, kad Lietuvoje įtvirtintas „hibridinis“ įstatymo modelis čia palieka atvirą klausimą, ar padarytos nusikalstamos veikos sunkumas gali būti pagrindas baismės apskritai nekeisti, ar į sunkumą turi būti atsižvelgiama būtent nustatant jau pakeistos baismės dydį. Praktiniu požiūriu ypatingas veikos sunkumas kaip teisingumo principo kategorija turėtų būti kriterijus nustatyti naujai skirtinos terminuotos laisvės baismės dydžiui (nes „teisė į viltį“ turi ir „sunkiausi nusikaltėliai“), tuo tarpu elgesio prognozę, t. y. naujų nusikaltimų riziką, paliekant vertinimui, ar bausmę apskritai keisti – joks teismas, nustatęs, kad tokia rizika pagrįsta, imsis keisti bausmę ir „matuoti“ jos dydį pagal rizikos laipsnį. Tačiau įstatymas tokio sprendimo kelio *expressis verbis* nenumato.

Tuo tarpu **bendrosios prevencijos** sumetimai sprendžiant dėl baismės pakeitimo vargu ar turės didelę reikšmę. Ši teorija jau savaime turi kritinį punktą, kad ji vienpusiškai orientuojasi tik į vienokius ar kitokius visuomenės poreikius, taigi į baismės paaiškinimą visiškai neintegruodama nusikaltėlio, jį tik paverčia įrankiu kitų asmenų tikslams pasiekti⁴⁴. Taigi nors teorija lieka įdomi kaip aprašomasis baudžiamosios politikos modelis, tačiau jos legitiminis krūvis yra gana silpnas, o baudžiamosios justicijos kasdienybėje ir sunkiai praktikuojamas, nes vien orientavimasis į tam tikru laikotarpiu aktualius visuomenės poreikius ar nuotaikas gana greitai baigiasi tautologija „yra kaip yra“. Tad bendrosios prevencijos idėja kaip savarankiška baudžiamosios teisės teorija pasirodo esanti ganėtinai bedantė, jeigu iš jos bandoma išvesti konkrečius rezultatus: teorija legitimuoja bausmę visų pirma

⁴² Stengimasis atlyginti žalą šiaip ar taip rodo ir asmens požiūrį į padarytą nusikalstamą veiką, Dünkel, in: Kindhäuser u.a., 2017, § 57 Rn. 43.

⁴³ Išsamiai žr. 2. skyrių. Plg. ir Dünkel, in: Kindhäuser u.a., 2017, § 38 Rn. 33.

⁴⁴ Jau seniai žinoma I. Kanto kritika, kad taip asmuo tampa „daiktinės teisės objektu“ (1 Aufl., Königsberg 1797 [cit. A], 2. Aufl., Königsberg 1798 [cit. B], Nachdruck 1968, A 197, B 227), lieka ir liks aktuali. Išsamesnį bendrosios prevencijos modelio ir jo skirtingų variacijų aptarimą žr. Namavičius, 2007, p. 75–76; 79–81.

nurodydama į išorės poreikius (visuomenės rezonansas, valstybės raida, kultūrinis, istorinis kontekstas ir kt.) – taigi jeigu vien išorė lems, už ką ir kokios bausmės bus skiriamos, iš pačios teorijos didesnių įžvalgų baudžiamosios teisės dogmatikai tikėtis neverta. Taigi, jei teisėjas konfliktą tarp bendruomenės ir nusikaltimą padariusio asmens spręš atsižvelgdamas tik į pirmąją, jis iš esmės savarankiškai nespręš nieko, kitaip tariant, teisingumo nevykdys. Pastebėtina ir tai, kad bausmės vykdymo orientavimas į atgrasymą ar – pozityviai suformuluotame variante – visuomenės teisingumo nuostatas, ko gero, lieptų bausmės keitimo reformą nedelsiant atšaukti ir palikti buvusių padėtį, kad bausmė iki gyvos galvos tokia ir turi būti atliekama. Taip pat ir kasdienėje praktikoje bendrosios prevencijos motyvai vestų prie teisingumo problemų: ar, tarkime, savaime labai individualus sprendimas dėl bausmės pakeitimo turėtų priklausyti nuo išorinės aplinkybės, jog byla išliko arba tapo „rezonansinė“? Žinoma, vienokie ar kitokie įsitikinimai, be abejo, formuoja tiek pačios įstatymo reformos turinį, tiek jo praktinį taikymą, ir tiek viena, tiek kita Lietuvoje išlieka konservatyvūs. Tačiau vien aprašymas dar nėra legitimavimas.

6. Galimos reformos kryptys

Atsižvelgiant į pirmiau nurodytus elgesio prognozės vertinimo sunkumus, kriminologiniu požiūriu lieka pagrindžiamas ir radikalus tokios bausmės rūšies atsisakymas, tarkime, kaip aukščiausia laisvės atėmimo bausmę tiesiog numatant dvidešimt metų ar dvidešimt penkerius metus. Tačiau toks kelias įstatymų leidyboje vargiai ar sulauktų bent vieno pritariančio balso. Vien žinojimas, kad nors ilgalaikės itin pavojingos dispozicijos asmenų yra vienetai (beje, be jokios garantijos, kad jie realiai bus identifikuoti), tokios bausmės atsisakymą jau daro sudėtingą, ką jau kalbėti apie pirminį atpildo impulsą tokią bausmę paskirti, nors ji vėliau galbūt ir nebus įgyvendinta. Taigi sistema „iki gyvos galvos“, matyt, atskirais atvejais lieka pateisinama kaip į ateitį neapibrėžta bausmė su galimybe vis pasitikrinti, ar pavojingumo potencialas išlieka, kuo ši bausmė supanašėja į saugos įkalinimą. Tačiau to kaina yra didelė: praktikoje prognozės vertinimas išlieka konservatyvus, be to, papildant kitais bausmės tikslais paleidimo kriterijai papildomai sugriežtėja. Taip pat labai tikėtina, kad realybėje tokią bausmę atlieka gerokai daugiau asmenų negu turėtų.

Kita reformos kryptis būtų Vakarų Europos valstybių pavyzdžiu bausmę iki gyvos galvos palikti, tačiau po tam tikro metų skaičiaus (tarkime, penkiolikos) svarstyti lygtinį paleidimą ir taikyti probaciją. Toks siūlymas turi keletą ypatumų. Pirma, jau dabartiniame modelyje sprendžiant dėl bausmės pakeitimo faktiškai vadovujamasi lygtinio paleidimo kriterijais, tačiau ir pozityvios prognozės atveju jau atlikus visus 20 metų laisvės atėmimo bausmės toks „paleidimas“ vis dėlto išlieka taikomas tik su (pakeista) papildoma bausme, kas nėra paaiškinama. Taigi lygtinio paleidimo kelias čia būtų daug nuoseklesnis, labiau atsižvelgiama į asmens individualią situaciją nei į griežtą atpildą orientuotą bausmės keitimą. Antra, reforma turėtų ir teigiamą šalutinį efektą, nes reikalautų apskritai peržiūrėti visos laisvės atėmimo bausmių sistemos vientisumą, nes terminas, nuo kada svarstyti lygtinis paleidimas, turėtų sistemaiškai derėti su maksimaliomis laisvės atėmimo bausmėmis už kitus nusikaltimus, kaip ir su gana archajiška bausmės vidurkio taisykle bendrojoje dalyje, taip pat ir pernelyg griežtu Bausmių vykdymo kodekso draudimu netaikyti lygtinio paleidimo kai kurioms veikų grupėms⁴⁵. Trečia, probacijos tvarka leistų atšaukti asmens paleidimą į laisvę, jei šis nepateisintų lūkesčių. Kita vertus, ar šis momentas tikrai būtų privalumas: laikantis požiūrio, kad atlikti tokią laisvės atėmimo bausmę turėtų tik itin pavojingi asmenys, taigi nekeliant lūkesčio, kad asmuo apskritai daugiau niekada niekuo nenusikals, lygtinio paleidimo panaikinimas dažnu atveju gali būti perteklinis, taigi čia būtų reikalingos papildomos proporcingumo korekcijos.

⁴⁵ 83 str. Beje, sprendžiant iš Aiškinamojo rašto, įstatymų leidėjas šią problemą matė, nes bausmės keitimo modelio pasirinkimą, be kita ko, grindė būtent pastarąja BVK nuostata, užuot ėmėsis platesnės reformos.

Teoriškai įmanomas ir variantas iš esmės neatsisakyti bausmės pakeitimo modelio, tačiau jį gerokai sušvelninti. Pavyzdžiui, teismas galėtų tam tikrais periodais svarstyti bausmę pakeisti asmeniui, atlikus dešimties metų laisvės atėmimo bausmę. Po tokio laikotarpio teismas galėtų įvertinti tiek asmens raidą, tiek ir atsižvelgti į padarytos nusikalstamos veikos sunkumą skirdamas naują terminuotą laisvės atėmimo bausmę. Tačiau toks būdas būtų sunkiai įgyvendinamas, jeigu padaryta veika dėl savo sunkumo reikalautų atitinkamai didelės „pakeistos“ bausmės; tuo tarpu galiojanti bausmių sistema vadovaujasi prielaida, kad esant palankiai asmenybės raidai bausmės vykdymas ilgainiui turėtų švelnėti. Literatūroje taip pat siūloma abi galimybes taikyti alternatyviai, teismui suteikiant teisę arba skirti terminuotą bausmę, arba taikyti lygtinį paleidimą (Drakšas, 2003, p. 63–64). Toks sprendimas įdomus savo lankstumu, tačiau net lyginant su dabartiniu reguliavimu dar stipriau „apkrautų“ procesą, nes reikėtų papildomų kriterijų pasirinkti, ar bausmę keisti, ar skirti lygtinį paleidimą, ar paskirtą bausmę tęsti.

Išvados

1. Sprendimas laisvės atėmimu iki gyvos galvos bausme nuteistam asmeniui suteikti galimybę būti paleistam į laisvę remiasi ne tik resocializacijos, bet ir teisingumo sumetimais: bausme teisingumas yra atkuriamas ne tik visuomenės, bet ir nusikaltusio asmens atžvilgiu, asmeniui suteikiama galimybė į ją sugrįžti. Tam tikra prasme tai yra individualaus kaltės principo išraiška: asmeniui primetant padarytą nusikaltimą kaip jo paties darbą, jam tuo pačiu paliekama galimybė savo dispoziciją pakeisti.
2. Iš to išeina, kad Lietuvos baudžiamųjų įstatymų reforma įtvirtinta galimybė pakeisti bausmę terminuota laisvės atėmimo bausme nėra išimtinio pobūdžio; antraip jos įtvirtinimas greta malonės neturėtų prasmės. Bausmės keitimo galimybė prieinama kiekvienam asmeniui, kuris atitinka įstatyme numatytus kriterijus.
3. Lietuvos įstatymų leidėjo pasirinktas bausmės pakeitimo modelis greta lygtiniam paleidimui artimesnių individualiosios prevencijos aspektų įveda stiprų bausmės kaip atpildo momentą. Savo taikymo pobūdžiu priimant du sprendimus – pirma, ar pakeisti bausmę, ir, antra, jei taip, tada kokią bausmę paskirti, – šis reguliavimas praktikoje užprogramuoja griežtą taikymą. Nuostata nereikalingai dubliuoja lygtinio paleidimo kriterijus, t. y. pirminiam sprendimui keisti bausmę ir – toliau vykdant – jau pačiai pakeistai bausmei. Be to, nėra aišku, kiek į padarytos veikos sunkumą atsižvelgtina, sprendžiant, ar bausmę apskritai keisti, ar nustatyti tokios bausmės trukmę.
4. Taikant įstatymą siūlytinas toks aiškinimas, kad, sprendžiant dėl bausmės pakeitimo („ar“), vertintina išskirtinai naujų smurtinių nusikaltimų rizika (ir padarytos veikos sunkumas čia būtų tik vienas iš veiksnių vertinant asmenybės pavojingumą), o į padarytos veikos aplinkybes kaip pagrindą paskirti teisingai bausmei atpildo sumetimais atsižvelgtina išskirtinai sprendžiant dėl pakeistos bausmės dydžio („kiek“).
5. Ateities reformai svarstytiną „įprastinio“ lygtinio paleidimo modelis, numatant galimybę spręsti šį klausimą po penkiolikos metų realaus laisvės atėmimo. Tačiau jam įgyvendinti, siekiant baudžiamųjų įstatymų vidinės darnos, reikėtų permąstyti visą sankcijų sistemą.

Literatūra

Teisės aktai ir lydimoji medžiaga

Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 22, 24, 49, 50, 54(1), 71, 105 straipsnių pakeitimo“, Nr. P-1489, 1998-12-09.

- Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 22, 24, 42, 43, 49, 50, 54¹, 71, 75, 105, 227¹, 227³ straipsnių pakeitimo įstatymo projekto, Nr. P-1489A, P-1497, 1998-12-14.
- Aiškinamasis raštas dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 51, 66 ir 97 straipsnių pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso papildymo 360¹ straipsniu įstatymo, Lietuvos Respublikos baudžiamojo vykdymo kodekso 69, 137, 140 ir 157 straipsnių pakeitimo ir kodekso papildymo 167¹ straipsniu įstatymo projektu, Nr. XIIIIP-2473, 2018-09-04.
- Baudžiamojo statuto pakeitimas ir papildymas. *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1920.III.4, Nr. 20.
- Baudžiamojo statuto pakeitimas. *Vyriausybės žinios*, 1935.IX.27, Nr. 499-3471.
- International Criminal Court, The Rules of Procedure and Evidence, Official Records of the Assembly of States Parties to the Rome Statute of the International Criminal Court, First session, New York, 3-10 September 2002 (ICC-ASP/1/3 and Corr.1), part II.A.
- International Criminal Tribunal for Rwanda, Rules of Procedure and Evidence, U.N. Doc. ITR/3/REV.1 (1995).
- International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the former Yugoslavia since 1991, Rules of Procedure and Evidence, IT/32/Rev.50.
- Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 51 ir 97 straipsnių pakeitimo įstatymas, 2019-03-21, Nr. XIII-2005. TAR, 2019-04-02, Nr. 2019-05331.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso papildymo 62-1, 71 straipsniais ir 8-1, 24, 25, 26, 35, 49, 54-1, 89 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. 1998-04-21, Nr. VIII-708. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 42-1140.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso papildymo aštuonioliktuju skirsniu „Karo nusikaltimai“ (333–344 straipsniai), 8–1, 24, 25, 26, 35, 49, 295 straipsnių papildymo ir pakeitimo, 219 ir 261 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas. 1998-06-09, Nr. VIII-776. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 57-1580.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 22, 24, 42, 43, 49, 50, 54¹, 71, 75, 105, 227¹, 227³ straipsnių pakeitimo įstatymas. 1998-12-21, Nr. VIII-983. *Valstybės žinios*, 1998-12-31, Nr. 115-3238.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso papildymo 360¹ straipsniu įstatymas, 2019-03-21, Nr. XIII-2006. TAR, 2019-04-02, Nr. 5332.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo vykdymo kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 73-3084; TAR, 2022-07-14, Nr. 2022-15495.
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo vykdymo kodekso 69, 137, 140 ir 157 straipsnių pakeitimo ir Kodekso papildymo 167-1 straipsniu įstatymas, 2019-03-21, Nr. XIII-2007. TAR, 2019-04-02, Nr. 5335.
- Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo“. 1961-06-26, *Vyriausybės žinios*, 1961, Nr. 18-147.
- Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimo ir papildymo“, 1990-10-04, Nr. I-636. *Lietuvos aidas*, 1990-10-09, Nr. 98-0, Nr. 31-740.
- Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, baudžiamojo proceso ir pataisos darbų kodeksų pakeitimo ir papildymo“, 1991-12-03, Nr. I-2061. *Valstybės žinios*, 1991, Nr. 36-975.
- Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, pataisos darbų ir baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo“, 1994-07-19, Nr. I-551. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 60-1182.
- Lietuvos Respublikos Prezidentas, Dekretas „Dėl Mirties bausmės vykdymo Lietuvos Respublikoje sustabdymo įstatymo projekto pateikimo svarstyti Lietuvos Respublikos Seimui“, 1996-07-25. *Valstybės žinios*, 1996-08-07, Nr. 75-1798.
- Lietuvos Respublikos Prezidentas, Dekretas dėl malonės suteikimo, 2012-05-09, Nr. 1K-1060. *Valstybės žinios*, 2012-05-12, Nr. 55-2721.
- Lietuvos Respublikos Seimo kanceliarijos Teisės departamentas, Išvada dėl Baudžiamojo kodekso 51, 66 ir 97 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto, 2018-09-20, Nr. XIIIIP-2473.
- Lietuvos Respublikos teisingumo ministras, Įsakymas „Dėl teisingumo ministro 2012 m. birželio 14 d. įsakymo Nr. 1R-159 „Dėl socialinio tyrimo išvados formos ir socialinio tyrimo išvados rengimo metodinių rekomendacijų patvirtinimo“ pakeitimo“, 2015-08-20, Nr. 1R-229. TAR, 2015-08-20, Nr. 12433.
- Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas, Įsakas „Dėl Lietuvos TSR baudžiamojo kodekso 25 straipsnio papildymo, 1986-06-26, Nr. XI-926. *Vyriausybės žinios*, 1986, Nr. 18-185.
- Materialy Narodnogo komissariata justicii (1920). Vyp. VII. Moskva, str. 43, st. 27.
- Narodnyj komissariat justicii RSFSR. Postanovlenie ot 12 dekabrya 1919. Rukovodjashhie nachala po ugolovnomu pravu RSFSR.
- Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statutas, priimtas 1998 m. liepos 17 d. Jungtinių Tautų diplomatinėje įgaliotųjų atstovų konferencijoje, skirtoje Tarptautinio baudžiamojo teismo įsteigimui. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 49-2165.

Ulozhenie o nakazaniyah ugolovnyh i ispravitel'nyh 15 avgusta 1845 goda (1845). Sankt-Pererburg: V Tipografii Vtorogo otdelenija Sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva Kanceljarii.

Ustav o ssyl'nyh 1882 g. *Svod zakonov Rossijskoj Imperii*. Izdanie 1909 g., t. 14.

1903 m. Rusijos baudžiamasis statutas. *Laikinosios Vyriausybės žinios*, 1919.I.16, Nr. 2–3.

1950 m. lapkričio 4 d. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 40-987.

Specialioji literatūra

- Abege, J. F. H. (1838). Bemerkungen über die Strafe lebenswieriger Freiheitsentziehung, mit Berücksichtigung neuerer Gesetzgebungen. *Archiv des Criminalrechts*, Neue Folge, 62–83.
- Alex, M. (2015). Risikofaktoren für gravierende Rückfalldelinquenz – Nachlese einer Studie zur nachträglichen Sicherungsverwahrung. *Neue Kriminalpolitik*, 27(1), 48–61.
- Beccaria, C. (1998). *Dei delitti e delle pene*, 1766, vok. vert.: Über Verbrechen und Strafen (Apie nusikaltimus ir baudmes), vert. į vokiečių k. Alff, W. Frankfurt am Main, Insel Verlag.
- Beljaev, N. A., Shargorodskij, M. D. (red.) (1970). *Kurs sovetskogo ugolovnogo prava*. Chast' obshhaja. T. 2. Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta.
- Bikelis, S., Nikartas, S. (2021). Kai kurių pakeitimų Baudžiamojo kodekso bendrosios dalies nuostatoje, reguliuojančiose nusikalstamų veikų padarymo teisinės pasekmės, siūlymai. *Teisės e-aktualijos*, 19(1), 17–24.
- Bikelis, S., Sakalauskas, G. (2008). Laisvės atėmimo iki gyvos galvos nuteistų asmenų lygtinis paleidimas: tarptautiniai standartai, užsienio šalių patirtis ir pasiūlymai Lietuvai. *Teisės problemos*, 4(62), 23–66.
- Boetticher, A., Dittmann, V., Nedopil, N., Nowara, S., Wolf, Th. (2009). Zum richtigen Umgang mit Prognoseinstrumenten durch psychiatrische und psychologische Sachverständige und Gerichte, *Neue Zeitschrift für Strafrecht*, 478–481.
- Čėsnienė, I., Laurinavičius, A., Ustinavičiūtė, L. (2015). Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimas Lietuvoje: esama situacija ir raidos tendencijos. *Kriminologijos studijos*, 3, 59–81.
- Drakšas, R. (2003). Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė pagal naująjį Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą. *Teisė*, 48, 50–65.
- Gercenzon, A. A. (red.) (1948). *Istorija sovetskogo ugolovnogo prava*. Moskva: Juridicheskoe izdatel'stvo Ministerstva justicii SSSR.
- Gumboh, E. (2011). The penalty of life imprisonment under international criminal law. *African Human Rights Law Journal*, 11, 75–92.
- von Hirsch, A., Schorsch, V. C. (2012). A System of International Criminal Justice for Human Rights Violations: What is the General Justification for its Existence? In: Zedner L.; Roberts J.V. (ed.). *Principles and Values in Criminal Law and Criminal Justice: Essays In Honour of Andrew Ashworth*. Oxford: Oxford University Press, 209–222.
- Jakobs, G. (2004). *Staatliche Strafe: Bedeutung und Zweck*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.
- Jakubson, V. R. (1922). Ugolovnaja repressija v pervye gody revoljucii. *Ezhenedel'nik sovetskoi justicii*, 4, 3–4.
- Kahlo, M. (2017). Freiheitsgesetzliche Strafrechtsfundierung als Grund und Maß für das gesetzliche System der Kriminalstrafen, besonders im Hinblick auf das Problem der lebenslangen Freiheitsstrafe. In: *Rechtsstaatliches Strafrecht*. Festschrift für Ulfrid Neumann zum 70. Geburtstag, Heidelberg: C. F. Müller, 607–625.
- Kant, I. (1968). *Die Metaphysik der Sitten*, 1. Aufl., Königsberg 1797 [cit. A], 2. Aufl., Königsberg 1798 [cit. B], Nachdruck in der Werkausgabe [Theorieausgabe] Bd. VIII, Hrsg. Wilhelm Weischedel, Frankfurt am Main.
- Kett-Straub, G. (2011). *Die lebenslange Freiheitsstrafe*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Kindhäuser, U. u.a. (Hrsg.) (2017). *Nomos Kommentar zum Strafgesetzbuch*, 5 Aufl. Baden-Baden, Nomos Verlag.
- Klamberg, M. (ed.) (2017). *Commentary on the Law of the International Criminal Court*. Brussels: Torkel Opsahl Academic EPublisher.
- Köstlin, R. (1855). *System des deutschen Strafrechts*. Erste Abtheilung, Allgemeiner Theil. Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung: Tübingen.
- Kūris, E. (2018). „Teisė į viltį“: Europos Žmogaus Teisių Teismo doktrinos (re)voliucija, *Teisės apžvalga*, 2(18), 9–15.
- Laubenthal, K. (2014). Die geschichtliche Entwicklung der lebenslangen Freiheitsstrafe. In: *Recht im Wandel – Wandel des Rechts*. Festschrift für Jürgen Weitzel zum 70. Geburtstag, Hrsg. Czeguhn, I., Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag.
- Laufhütte, H. W. u.a. (Hrsg.) (2008). *Strafgesetzbuch, Leipziger Kommentar*. 3. Band, §§ 56 bis 79b, 12. Aufl., Berlin: De Gruyter.
- v. Liszt, F. E. (1970). Der Zweckgedanke im Strafrecht. In: *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge*. Erster Band, 1875 bis 1891, Berlin: J. Gutentag, Verlagsbuchhandlung, 1905. Nachdruck Berlin, 126–179.
- Marchesi, D. (2018). Inprisonment for Life at the International Criminal Court. *Utrecht Law Review*, 14(1), 97–115, <https://doi.org/10.18352/ulr.422>

- Maunz, Th., Dürig, G. (Begr.) (2020). *Grundgesetz, Kommentar*. München: C. H. Beck.
- Mommsen, Th. (1899). *Römisches Strafrecht*. Leipzig: Verlag von Duncker und Humblot.
- Morgenstern, Chr. (2020). Die lebenslange Freiheitsstrafe: Klassische Probleme und aktuelle Befunde. *JURA - Juristische Ausbildung*, 43(2), 156–169, <https://doi.org/10.1515/jura-2019-2392>
- Namavičius, J. (2007). Bausmės legitimavimas Vokietijos baudžiamosios teisės doktrinoje, *Teisė*, 62, p. 67–85.
- Nikartas, S., Čepas, A. (2014). Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė Lietuvoje (I): Refleksija žmogaus teisių standartų kontekste. *Teisės problemos*, Nr. 2(84), 5–25.
- Piontovskij, A. A. i dr. (red.) (1970). *Kurs sovetskogo ugolovnogo prava*. Chast' Obshhaja, tom III. Nakazanie. Moskva: Izdatel'stvo „Nauka“.
- Römeris, M. (1922). Sunkiųjų darbų kalėjimas iki gyvos galvos. *Teisė*, 3, 33–37.
- Sakalauskas, G. et al. (2019). *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.
- Snacken, S., van Zyl Smit, D. (2009). Europäische Standards zu langen Freiheitsstrafen: Aspekte des Strafrechts, der Strafvollzugsforschung und der Menschenrechte. *Neue Kriminalpolitik* 2, 58–68.
- Streng, F. (2002). *Strafrechtliche Sanktionen*. 2 Aufl. Stuttgart: Kohlhammer.
- Streng, F. (2017). Abstand zu normalem Strafvollzug auch bei lebenslanger Freiheitsstrafe? *Juristenzeitung*, 72(10), 507–513, <https://doi.org/10.1628/002268817X14852665238033>
- Shargorodskij, M. D. (1958). *Nakazanie po sovetskomu ugolovnomu pravu*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo juridicheskoy literatury.
- Švedas, G. (2006). *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
- Werkmeister, A. (2015). *Straftheorien im Völkerstrafrecht*. Baden-Baden: Nomos.
- Werle, G., Jeßberger, F. (2020). *Völkerstrafrecht*. 5. Aufl., Tübingen: Mohr Siebeck.
- Zaczyk, R. (2008). Die Bedeutung der Strafbegründung für den Strafvollzug. In: *Festschrift für Manfred Seebode zum 70. Geburtstag am 15. September 2008*, Hrsg. Schneider, H. u.a., Berlin: De Gruyter.

Teismų praktika

- Bundesverfassungsgericht, Urteil vom 21.06.1977, Nr. 1 BvL 14/76.
- Europos Žmogaus Teisių Teismas, Nr. 66069/09 ir kt., 2013-07-09 – *Vinter ir kt. / JK*.
- Europos Žmogaus Teisių Teismas, Nr. 22662/13 ir kt., 2017-05-23 – *Matiošaitis ir kt. / Lietuva*.
- Europos Žmogaus Teisių Teismas, Nr. 74452/13 *Dardanskis ir kt. / Lietuva*.
- International Criminal Court, Case No. ICC-01/04/01/06, 22 September 2015 – *Prosecutor v. Lubanga*.
- Kauno apygardos teismas, 2019-07-11 nutartis b. b. Nr. T-101-348/2019.
- Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“, 1998-12-09, *Valstybės žinios*, 1998-12-11, Nr. 109-3004.
- Panevėžio apygardos teismas, 2018-11-02 nutartis b. b. Nr. T-49-531/2018.
- Šiaulių apygardos teismas, 2021-02-11 nutartis b. b. Nr. T-1-309/2021.
- Vilniaus apygardos teismas, 2019-07-29 nutartis b. b. Nr. T-94-576/2019.

Reform of Life Imprisonment in Lithuania

Justas Namavičius

(Vilnius University)

S u m m a r y

By enacting the reform of the Penal and the Penal Sanction Enforcement Codes of the Republic of Lithuania, the Lithuanian legislator, in 2019, created an opportunity for those convicted of the life imprisonment crime to be released. Although suggestions that such a punishment should be limited were expressed much earlier in the academic literature, the reform was enacted only when Lithuania lost the case *Matiošaitis ir kt./Lietuva* in the European Court of Human Rights. The reluctance to make unpopular decisions has its historical roots: when the punishment of life imprisonment was introduced into the Penal Code of the Republic of Lithuania (it was not enshrined in earlier Soviet Codes), such a punishment was considered merely as an alternative to the abolishment of the death sentence.

The conservative trend of the penal policy was reflected in the model, which was chosen: instead of the—more common to the Western Europe—parole, the legislator chose the stricter way of reducing the penalty, thereby choosing the regulation that is similar to the Rome Statute of the International Criminal Court. Since, according to this model, the court imposes a new fixed-term penalty, by considering all the goals of the punishment, the aspect of retributive justice becomes very important in addition to the forecast of the danger of the person—the circumstance that is more common to be assessed in the case of the parole (including the assessment of retribution may have more sense while considering the international crimes, although, even in such a case, the answer to this question is not straightforward).

In practice, such a “hybrid” model leads to a rather stricter enforcement: the convicted person, even an “ideal” one from the forecast point of view, who has already served twenty years of the sentence, will still be imposed an additional, at least five more years, penalty of imprisonment, despite the fact that any further enforcement of the punishment would be pointless, at least from the point of view of the individual-based prevention. Whereas those convicted persons who may be “less ideal” (which is the case in most of the cases), may still have to wait for the positive decision of the court to change their penalty in the first place. The system becomes complicated also as regards the fact that the parole may be imposed after the penalty was reduced.

In order to minimize the duplication of the criteria while making the decision, and, at the same time, to avoid a too narrow practice of release, it is suggested that the current law should be interpreted in the following way: in the first step, the court, while considering whether to change the penalty in the first place, should, first of all, take into account the forecast of the person (although any earlier committed crimes or their circumstances should remain as one of the criteria for assessing any potential future danger), whereas, in the second step, while imposing a new penalty, the gravity of the committed crime should be of utmost importance thereby implementing retributive justice.

Although the practice would hardly go the way that was defined by the legislator in terms of that changing the punishment should rather be an exception, such as in the case of clemency (whereas this would not comply with the practice of the European Court of Human Rights), in the future, the more detailed reform should be considered while choosing the—to the Western Europe more common—parole model, even though this would require reconsidering the whole current system of sanctions in Lithuanian criminal legislation.

Laisvės atėmimo iki gyvos galvos reforma Lietuvoje

Justas Namavičius

(Vilniaus universitetas)

S a n t r a u k a

Lietuvos Respublikos baudžiamojo ir Bausmių vykdymo kodeksų reforma Lietuvos įstatymų leidėjas 2019 m. sudarė galimybę nuteistiesiems laisvės atėmimo iki gyvos galvos būti paleistiems į laisvę. Nors pasiūlymų dėl šios bausmės ribojimo mokslinėje literatūroje buvo ir anksčiau, konkreti reforma įvyko tik Lietuvai pralaimėjus EŽTT byloje *Matiošaitis ir kt./Lietuva*. Nenoras imtis nepopuliarių sprendimų turi istorines šaknis: įvedant laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę į Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą (ankstesni tarybiniai kodeksai jos nenumatė), ši bausmė buvo suprantama tik kaip iki tol buvusios mirties bausmės panaikinimo pakaitalas.

Konservatyvi bausmių politikos tendencija atsispindėjo ir pasirinktame modelyje: vietoje Vakarų Europoje įprastinio lygtinio paleidimo įstatymų leidėjas nuėjo griežtesniu bausmės pakeitimo keliu, taigi pasirinko panašų reguliavimą, koks yra žinomas Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statute. Kadangi pagal šį modelį teismas skiria bausmę iš naujo, vadovaudamasis visais bausmės tikslais, greta lygtiniam paleidimui būdingo asmens pavojingumo prognozės atsiranda ir stiprus atpildo teisingumo momentas (kas tarptautinių nusikaltimų požiūriu gali turėti daugiau prasmės, nors ir jų atžvilgiu atsakymas nėra vienareikšmis).

Praktikoje šis „hibridinis“ modelis veda prie greičiau griežto taikymo: net ir prognostiniu požiūriu „idealus“ nuteistasis, atlikęs dvidešimties metų bausmę, dar sulauks papildomos mažiausiai penkerių metų laisvės atėmimo bausmės, nors tolesnis bausmės atlikimas bent jau individualiosios prevencijos požiūriu bus beprasmiskas. Tuo tarpu „mažiau idealiems“ nuteistiesiems (kokių yra dauguma) teigiamo teismo sprendimo apskritai pakeisti bausmę dar gali tekti palaukti. Sistema tampa gana grieždiška ir tuo požiūriu, kad jau pakeistai bausmei lygtinis paleidimas vėlgį gali būti taikomas.

Siekiant sumažinti sprendimo kriterijų dubliavimąsi ir tuo pačiu pernelyg ribotą paleidimo praktiką, siūlytina esamą įstatymą aiškinti taip, kad teismas, pirmame žingsnyje sprenddamas, ar apskritai keisti bausmę, pirmiausia turėtų atsižvelgti į asmens elgesio prognozę (nors anksčiau padarytos veikos ar veikų aplinkybės išliktų kaip vienas iš kriterijų dėl galimo

ateities pavojingumo), tuo tarpu antrame žingsnyje, sprendžiant dėl naujos bausmės dydžio, lemiamą reikšmę turėtų turėti padarytos veikos sunkumas vykdant atpildo teisingumą.

Nors praktika vargu ar eis tokiu keliu, koks buvo brėžiamas įstatymų leidėjo, jog bausmės keitimas turėtų būti išimtinis sprendimas, nelyginant malonė (tai, beje, neatitiktų to paties EŽTT išaiškinimų), ateityje svarstyтина apie išsamesnę reformą pasirenkant Vakarų Europoje įprastą lygtinio paleidimo modelį, o tam papildomai reikėtų peržiūrėti visą dabartinę sankcijų sistemą.

Dr. Justas Namavičius dėsto Vilniaus universiteto Teisės fakultete. Pagrindinės mokslinių interesų kryptys: baudžiamosios teisės bendroji dalis, tarptautinė teisinė pagalba ir Europos Sąjungos baudžiamoji teisė.

Dr. Justas Namavičius teaches at the Faculty of Law of Vilnius University. His research interests are focused on general part of criminal law, international legal cooperation in criminal matters and European criminal law.